

Bakalářská práce

2013

Pavel Kilbergr

Jihočeská universita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Akvinského pojetí vášní a porovnání s emocemi

Vedoucí práce: Doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D.

Autor práce: Pavel Kilbergr

Studijní obor: Humanistika a Náboženské vědy

Ročník: 3.

2013

Bakalářská práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně a pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. V platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č 111/1998 Sb. Zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum:

Podpis studenta

.....

Poděkování

Děkuji vedoucím bakalářské práce Doc. Tomáši Machulovi, Ph.D., Th.D. a PhDr. Ing. Marii Lhotové, Ph.D. za ochotné poskytnutí cenných rad a připomínek, vstřícnost a trpělivost při jejím vypracovávání a za čas, který věnovali četným konzultacím. Také bych chtěl poděkovat celé mé rodině a Johance Beránkové za podporu a povzbuzování během celého mého studia.

Úvod	5
1. Kapitola- Přístup k vášním podle Tomáše Akvinského	7
1.1. Způsob poznávání a vztah k vášním	7
1.2. Výklad slova Passio a problematika významového posunu	11
1.3. Dělení vášní.....	12
1.4. Dychtivost	13
1.5. Vznětlivost	15
1.6. Pořadí jednotlivých vášní od lásky	18
1.7. Shrnutí.....	19
2. Kapitola- Pohled psychologie na problematiku emocí	20
2.1. Fyziologické teorie emocí.....	21
2.2. Behavioristické teorie emocí.....	23
2.3. Evolucionistické teorie emocí.....	25
2.4. Kognitivistické teorie emocí	28
3. Kapitola- Porovnání vášní a emocí.....	31
3.1. Podle čeho řadí emoce Tomáš Akvinský?	31
3.2. Jak chápe emoce současná psychologie?	32
3.3. V čem se od sebe liší filosofický pohled od psychologického?.....	33
3.4. Podle čeho řadí emoce současná psychologie?	34
3.5. Můžeme najít shodu mezi behavioristickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?	35
3.6. Můžeme najít shodu mezi kognitivistickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?	36
3.7. Můžeme najít shodu mezi evolucionistickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?	37
3.8. Můžeme najít shodu mezi fyziologickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?	38
Závěr	40
Seznam zdrojů.....	43
Abstrakt	44
Abstract.....	44

Úvod

Tématem bakalářské práce je způsob, jakým obecně pojímá Tomáš Akvinský vášně. Tento přístup je srovnán s psychologickým pojetím emocí. Samotný Tomášův model je zachycen v Teologické summě a vnímá člověka jako bytost duševní a tělesnou. Popisu vášní tedy předchází vysvětlení rozumového poznávání, vůle a vztahu smyslovosti a rozumu. Vášně samy pak jsou předstupněm pro porozumění ctností, které mají vášně kultivovat a dávat jim správný rozměr. Vášně tak předcházejí etice ctností.

Na druhé straně stojí přístup k emocím v rámci psychologického diskursu. Tento přístup vidí emoce z pozice jejich jednotlivých projevů, chcete-li fenoménů. Tyto jevy se snaží třídít, dát jim smysl a odůvodnění. Kupříkladu co vyvolává ony bouřlivé reakce? Jednotlivé pohledy tak sestavují systémy emocí podle jejich podobnosti, každá však s důrazem sobě vlastním. Například evolucionistické teorie budou klást důraz na proces adaptace.

Cílem této práce je tedy obecně popsat z filosofického hlediska Tomášův model vášní. Důležitý je také přístup k samotnému pojmu vášně, protože tento termín je zastaralý a v současné době již odpovídá odlišné skutečnosti, než v jaké ji formuloval Tomáš Akvinský, nicméně obsah starého slova vášně a současné emoce je stejný. Rozdíl bychom mohli spatřovat na úrovni přístupu jednotlivých věd k tomuto pojmu. Dále se téma zaobírá spíše vznikáním vášní než jejich procesem. Důraz je tedy kladen na příčiny a umístění vášní, než na jejich konkrétní průběh. Z toho důvodu se práce nevěnuje popisu jednotlivých vášní nebo emocí. Cílem tedy je shrnout a porovnat obecný pohled na vášně v podání Tomáš Akvinského a porovnat jej s emocemi v psychologickém diskursu. Primární přístup k této práci tedy bude filosofický obohacený o psychologické chápání dané tematiky.

Z předchozího, odstavce vyplývá metodický postup, který bude vycházet z rozboru Tomášovi Summy, bude vykreslovat postavení vášní a jejich úlohy v rámci člověka jako celku. Dále se pokusí vykreslit problematiku emocí, jak je vnímána některými přístupy v psychologii. Mezi těmito dvěma odlišnými vědeckými pohledy pak bude hledat styčné body.

Struktura této práce bude rozdělena do tří kapitol. První kapitola kapitoly vyloží přístup tomistů a Tomáše Akvinského k vášním obecně. Také předloží možné terminologické spojení pojmu vášně a emoce. Tato kapitola se tedy snaží vykreslit filosofický pohled na vášně, jako na hybné složky člověka. Druhá kapitola se věnuje popisu jednotlivých

psychologických pohledů na emoce. Z toho důvodu se bude více držet citací uvedených autorů, aby se neodchýlila z rámce tohoto popisu. Tato druhá kapitola tak bude nástrojem pro další pokračování. Třetí kapitola pak popíše obecně filosofický přístup a stejně tak i psychologický a bude hledat podobnosti mezi těmito dvěma přístupy.

Autoři, ze kterých vychází první kapitola, převážně čerpají z tomistické tradice. Základním textem je tedy Teologická summa Tomáše Akvinského. Konkrétně se jedná o druhou část prvního dílu Teologické summy, o otázku 22–25 včetně. Teologická summa se opírá mimo jiné i o Aristotelův spis O duši, který dále Tomáš rozšiřuje. Pro srovnání s odlišným pohledem přikládá přístup novověkého filosofa Descarta, který se svým filosofickým pojetím velmi liší, od Tomášova modelu vášně. Rozbor Tomášovy Summy pak bude podpořen knihou Antony Kennyho, statí Tomáš Machuly z knihy Česká tomistická psychologie a knihou Stanislava Sousedíka Jsoucnost a bytí. Stručné schéma emocí vychází z práce Metoděje Habáně. Stěžejní knihou, ze které tato část vychází pak je dílo Davida Peroutky, který celé téma této práce shrnul v nové knize z října roku 2012. Z toho důvodu je schéma této práce velmi ovlivněno tímto autorem.

Psychologický přístup k emocím budou zastupovat díla autorů A. M. Marka, G. Hilla, A. Plhákové a další autoři, kteří popisují jednotlivé přístupy psychologů k otázce emocí. Stěžejní literaturou zde budou díla Milana Nakonečného, který se tématu emocí věnuje jak ve svém Přehledu základních oborů psychologie, tak ve své monografii zaměřené přímo na téma emocí. Druhým důležitým přístupem pak bude dílo I. Stuchlíkové, která ve své práci široce rozebírá tematiku emocí.

1. Kapitola- Přístup k vášním podle Tomáše Akvinského

Začněme přístupem Tomáše Akvinského, který ve své Teologické summě popisuje vášně člověka. Tomáš Akvinský ve svém spise shrnuje argumenty starších autorů, takže se zde setkáme s argumentací Augustina, ale i s citacemi Aristotela. Navazuje tak na tradici starších autorů a rozvíjí ji. Toto téma vášní je stěžejním základem pro ctnosti, které v textu Summy následují. Důležitým je pro Tomáše etický rozměr vášní, který dává základ morálnímu životu člověka. Téma vášní vychází z rozumového poznávání, kterému předchází definování duševního rozměru. Začněme tedy způsobem poznávání, jako pasivního přijímání informací, které přicházejí k člověku.

1.1. Způsob poznávání a vztah k vášním

„Podle tomistické filosofie se poznání se jako jedna z vitálních činností nachází u jsoucen oduševněných smyslovou a rozumovou duší.“ (Machula, Nakonečný, Samohýl. 2009, 359)

Podmínkou našeho lidského poznání jsou tedy dle tomistů obě části duše, jak smyslová, tak rozumová. Tato definice poznání se omezuje na člověka, protože člověk má duši jak smyslovou, tak rozumovou. Není pro nás možné pochopit, jak může probíhat pouze rozumové poznání, protože není možné oddělit naši smyslovou část duše od rozumové. V rámci lidského poznání ze sebe navzájem vycházejí a doplňují se. Můžeme se tedy pouze snažit vybrat určitou část zkušenosti a přenést ji analogicky do mimosmyslové oblasti. Problémem ovšem zůstává skutečnost, že rozumově poznávaným předmětům přisuzujeme smyslový rozměr, který ve skutečnosti nemají, abychom je byli schopni poznávat. Tyto čistě rozumové jednotky tedy definujeme za pomoci přirovnání k nám známým materiálním skutečnostem. Kupříkladu Lásku, a zda myslíme Lásku vztahovou, proto ji budeme psát s velkým písmenem pro lepší odlišení, nedovedeme chápat jinak, než jak ji známe z běžné žité skutečnosti, proto když budeme chtít o Lásce mluvit, tak použijeme příměr, který známe. Pokud tedy budeme mluvit o Lásce, pak vyjdeme kupříkladu ze vztahu Lásky Petra s Annou, které známe a budeme dále abstrahovat z jejich vztahu pojem Láska, který už je ovšem zakotvený ve skutečnosti, jež o absolutním smyslu slova Láska přímo nevypovídá. Důsledkem tohoto rozšiřování pak je zkreslení výsledku našeho poznávání. Nicméně toto omezení platí pouze pro člověka, protože jak smyslové, tak čistě rozumové poznávání odděleně

možné je. Smyslové poznávání můžeme vidět například u zvířat. Čistě rozumové poznání se týká nemateriálních bytostí a je pro člověka těžko dostupné, právě pro provázanost s tělem.

Poznání u člověka je tedy imanentní činnost, která probíhá uvnitř duše. Nepůsobí tak na své okolí, ale mění subjekt samotný (Machula, Nakonečný, Samohýl 2009, 359). Subjekt přijímá do sebe formy poznávaných věcí, ale nikoliv na způsob připodobnění. Poznávající přijímá formy poznávané věci na způsob obrazu, intencionálně. Ze smyslových vjemů abstrahujeme pojmy a ty jsou pak nástrojem našeho poznání. Vidím psa Rexe a z tohoto vjemu abstrahuji obecný pojem pes. Dále, když pracuji s pojmem pes, pak nepracuji se svébytným jsoucnem, ale nástrojem mého rozumu (Kenny 1993, 42). Samotné rozumové poznání pak probíhá ve třech rovinách. Poznávaná věc s poznávajícím subjektem musí spolupracovat. Musí se nechávat poznat, ať už tato činnost vyplývá z její přirozenosti pasivně nebo aktivně. Mysl subjektu se připodobní poznané věci a vytvoří tak obecný pojem. Poslední částí je identifikace s poznanou věcí. Zde dojde k přijetí vytvořeného obecného pojmu a užívání jako nástroje dalšího poznání (Machula, Nakonečný, Samohýl 2009, 359).

Poznání je aktivní schopnost člověka, jak jsme si ji definovali výše, nicméně poznávaný objekt musí se subjektem spolupracovat, musí se dávat poznat. Této spolupráci však předchází pasivní stav, kdy na nás objekt působí. Například na mě dopadají sluneční paprsky. Jedno těleso působí na druhé, atd. Toto je podmínka aktivní schopnosti poznání člověka, že objekt sám působí na člověka a člověk toto působení přijímá. Avšak pouze živé bytosti jsou schopny na tento kontakt aktivně reagovat (Sousedík 1992, 31).

Smyslová část duše reprezentuje hmotné lidské tělo. V základě stojí pět smyslů, skrze které subjekt vnímá své okolí: zrak, sluch, hmat, čich a chuť. Každý z těchto smyslů má specifický orgán. Kupříkladu obraz není možné vnímat jinak než okem, jak je možné číst v Aristotelově knize O duši. Na rozdíl od Aristotela však Tomáš vidí odlišnost smyslů nikoli podle difference tělesných orgánů, ale podle jejich zaměření, podle toho, co vnímají. To co způsobí změnu uvnitř, je důležitější, než to čím je tato změna vnímána. Tyto vnější receptory se tedy odlišují podle druhu vnějších zdrojů. Neboli, zrak se neliší od chuti hlavně druhem tělesného orgánu, ale odlišným druhem vnějšího podnětu, který vnímá (Kenny 1993, 31). Zde je také vidět jakási nedostatečnost

Tomášova přístupu, protože hmat obsahuje dva smysly, jednak poznávání tvaru věcí, jednak jejich teplotu.

K této teorii vnějších smyslů rozvíjí Tomáš podle Averroa, a také Aristotela, vnitřní smysly.

„Tomistická filosofie chápe vnitřní smysly jako organické schopnosti člověka týkající se poznání, které ale na rozdíl od vnějších smyslů nemají vnější, ale vnitřní tělesný orgán.“
(Machula, Nakonečný, Samohýl 2009, 360)

Vnitřní smysly tak stále spadají do tělesné složky a navazují na smysly vnější. Patří sem Smysl jednotlicí, který má za úkol skládat jednotlivé druhy vjemů do komplexních obrazů. Například zrakové vjemy spolu se sluchovými a hmatovými. Když vnímám projíždějící auto, vnímám jej zrakem (vidím pohybující se objekt), sluchem (slyším, jak proráží vzduch, tření pneumatik), hmatem (cítím závan vzduchu, když auto projede kolem). Jednotlivé vjemy samy o sobě nevypovídají o skutečnosti projíždějícího auta. Mohou odděleně vypovídat o zcela odlišných skutečnostech, ale právě jednotlicí smysl jim dává tento společný význam. Dalším vnějším smyslem je představivost nebo také fantasmie. Fantasmata jsou poznané formy nebo obecné pojmy, které je možné znovu skládat dohromady a vytvářet tak obrazy v mysli. Obecný pojem auta a pohybu tělesa složí představu jedoucího auta (Kenny 1993, 34). Třetím v pořadí je hodnotící smysl, ten bychom mohli rozdělit na dva druhy vis aestimativa (hodnotící) a vis cogitativa (mysl rozvažovací, myslící). Tento smysl má za úkol vyhodnotit vnímané vjemy. V případě živočichů se jedná o vis aestimativa a má za úkol vyhodnocovat danou situaci, bylo by možné ji sloučit s instinktem. Člověku přináležejí vis cogitativa čili rozvažovat, odhadovat co je nebezpečné (Kenny 1993, 34). Důležitý je zde prvek rozumu. Posledním je smyslová paměť, díky níž může člověk vědomě znovu vyvolat dříve vnímané vjemy (Machula, Nakonečný, Samohýl 2009, 362).

Lidská duše má 5 různých souborů schopností: schopnosti vegetativní, smyslové (senzorické), rozumové, appetitivní (snaživé) a pohybové. (ST I q. 78 a. 1 co.) Tyto základní schopnosti jsou seřazeny podle svého zaměření. Nejnižší jsou ty, které se zaměřují na tělo. Vegetativní schopnosti se starají o vyživování, růst a rozmnožování. Udrží v chodu fyzickou složku člověka. Smyslové se vztahují už i mimo tělo subjektu a jsou důležité k poznávání. Rozumové schopnosti navazují na smyslové a pohybují se mezi intencionálními obrazy. Appetitivní schopnosti vyvolávají v subjektu snahové napětí, které jej nutí k reakci na smyslové schopnosti a stanovují mu cíle. Nutí jej

k pohybu. Pohybové schopnosti vychází z appetitivních a dosahují toužených cílů tělesným chováním (Kenny 1993, 30).

Dále můžeme schopnosti rozdělit podle dvou termínů: vis apprehensiva a vis appetitiva. Vis apprehensiva označuje schopnosti, které směřují k subjektu. Jde o vnímání. Sem bychom mohli zařadit kupříkladu smyslové schopnosti, nebo také schopnosti rozumové ve smyslu poznávání. Vis apprehensiva můžeme nahradit též výrazem kognitivní schopnosti. Samotnou apprehensivní složku pak rozdělme opět na dva druhy. Jak bylo zmíněno výše, jsou dva druhy živých tvorů, kterých se tato kognitivní složka dotýká. Živočichové mají smyslovou duši a lidé mají smyslovou i rozumovou duši. Další jsou čistě rozumové bytosti a sem by pak spadali andělé. V případě Boha nemůžeme mluvit o příslušnosti do jakékoli skupiny či kategorie, protože je z povahy věci mírou dané kategorie. Je dokonalou aktualizací svých potenci- není v něm neuskutečněná potence: zkrátka je.

Živočichové se smyslovou duší jsou vyšší zvířata. Descartes je však přiřazuje k res extensa a přisuzuje jim tak pouze extenzi čili rozlehlost a popírá jejich smyslovost. Celý živý tvor je tím pak redukován na těleso fungující se strojovou přesností. Nicméně právě smyslová duše podle Tomáše umožňuje tvorům smyslové vědomí. Živí tvorové na základě těchto schopností mohou vnímat své okolí.

Lidé mají smyslově rozumovou duši, která umožňuje poznávání a chápání.

Appetitivní složka je složka reaktivní. Můžeme ji také nazvat snaživé napětí. Reaguje na příchodí vjemy ať už ze smyslů nebo z rozumu. Živočichové skrze smyslový appetitus reagují na smyslové vnímání, to je schopnost žádat si a odmítat (Kenny 1993, 55). Rozumový appetitus bychom pak mohli ztotožnit s vůlí.

Jak zde bylo načrtnuto, dělíme dvojí způsob poznání, smyslové a rozumové.

„(...) Rozumová appetitivní schopnost se liší od smyslové schopnosti. Appetitivní schopnost (...) je ze své přirozenosti taková, že je hýbána něčím poznaným (...). Protože však to, co je poznáno intelektem, je jiného rodu než to, co je poznáno smyslem, vyplývá z toho, že rozumová appetitivní schopnost se liší od smyslové.“ (ST I q. 80 a. 2 co.) (srov. Peroutka 1993, 146)

Kognitivní a appetitivní schopnosti bychom tedy mohli rozdělit do následující tabulky.

Obr. 1 Rozdělení kognitivních a appetitivní schopností (Peroutka 1993, 147)

	Kognitivní	Appetitivní
spirituální	intelekt	vůle
smyslové	smysly	emotivita

Kognitivní schopnosti rozumové obsahují rozumové poznávání. Kupříkladu jde o jednotlicí smysl, který sjednocuje vjemy, fantasmata, hodnotící smysl, atd. Druhé místo zauímají kognitivní schopnosti smyslové. Sem bychom mohli přiřadit vnější smysly se svými vjemy.

Proti nim stojí appetitivní schopnosti rozumové. Mezi tyto schopnosti můžeme zařadit vůli. Poslední místo v tabulce zauímají appetitivní schopnosti smyslové, které označují vášně nebo také emotivitu (Peroutka 2012, 147). Jednotlivé položky tabulky jsou na sebe navázány a spolupracují spolu.

1.2. Výklad slova Passio a problematika významového posunu

Vášně jsou tedy appetitivní schopnosti z oblasti smyslů. Zastavme se nyní u termínu, který Tomáš používá. Vášně jsou v Summě uvedeny jako passio. Passio nebo také trpnost je výraz, který má více významů. Tomáš uvádí tři významy, které se dají pod tímto termínem rozumět (ST I-II q. 22 a. 1. co.). První značí trpnost ve smyslu širším- prosté přijímání, ačkoli přijímatel nic neztrácí. Příklad zde uvádí, že vzduch je pasivní, když přijímá světlo a je jím prosvícen. Dalším významem je kupříkladu nemoc. Trpnost je zde uvedena jako passio, ale nikoli ve významu trpění bolesti. Trpnost je myšlena, že trpitel (nebo také pacient) přijímá cosi na způsob ztráty jiného. Ztrácí nemoc a přijímá uzdravení. Třetí význam je pak nejpodobnější významu českého slova trpět. Například když subjekt přijme nemoc na způsob úbytku zdraví.

„(...) Trpnost se totiž nazývá podle toho, že je něco taženo k činiteli; když se ale něco vzdaluje od toho, co je pro něj náležité, pak se zřetelně jeví jakožto tažené k něčemu jinému. (...)“ (ST I-II q. 22 a. 1. co)

Trpnost by tak možná byl bližší termín pro překlad slova passio než vášně, protože význam v sobě kombinuje trpění ve smyslu přijímání čehosi zlého, ale zároveň trpnost jako přijímání nebo také být ovlivňován. Jak jsme mohli vidět v předchozím textu, vášně jsou reakcí na poznání ať už rozumové nebo smyslové. Je v nich tedy cosi pasivního ve smyslu, že subjekt přijímá poznávanou skutečnost a tato skutečnost v něm vyvolává hybné síly, které ho nutí na ní reagovat. V současné době však nastává další problém s významem slova vášně. Tento význam se posunul, a tak se slovem vášně vnímáme jakýsi pejorativní nádech, jako něco co spaluje svobodu člověka a vede ho někdy až k nižšímu pudovému chování. Vášnivý sběratel je celý život poháněn silou své vášně, aby shromáždil co největší počet známek. Vášnivý zločinec koná své činy

z potěšení z bezchybně vykonané loupeže. Vášeň zde získává obsah spíše jako vyšší stupeň neřesti. Schopnosti ovládající a degradující člověka.

Problém významu vášní ovšem není pouze problémem dneška. Řecké filosofické školy se s tímto problémem snažily také vyrovnávat. Vášně byly chápány v negativním významu. Stoikové považovali vášně za nemoc duše. Důvodem bylo, že nerozlišovali mezi smyslovou snaživostí a rozumem. Nerozlišovali mezi vášněmi a vůlí což vedlo k tomu, že vnímali veškerá hnutí člověka za volní. Z toho vyplývá, že veškeré appetitivní projevy byly chápány jako projevy vůle (ST I-II q. 24. a. 2. co). Vnímání stálo na rozumu a vášně tak narušovaly chod rozumu směrem dovnitř i vůle směrem ven. Vášně tedy byly chápány jako zlo, které narušuje správné poznání a člověk vášnivý byl tedy nemocný, protože vášně narušovaly jeho zdravý rozumový chod. Proto Cicero odmítá všechny vášně, jako nemoci duše, protože jakákoli sebemenší nedokonalost je nedokonalostí. Naproti tomu peripatetici (aristotelici) vášně chápou jako smyslové appetitivní projevy a přijímají je, pokud jsou uměřené rozumem. Spolu se stoiky se shodují, že vášně jsou špatné, když nejsou usměrněné rozumem (ST I-II tamtéž).

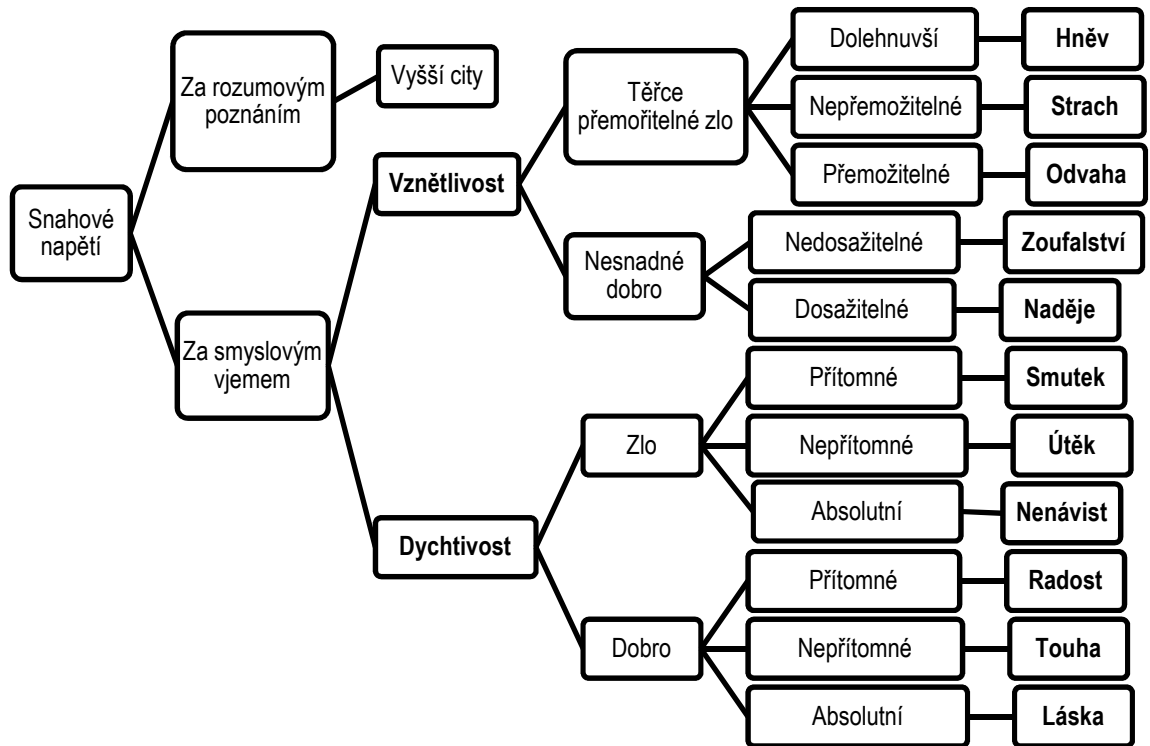
Nabízí se řešení současné situace, a to sloučit pojem vášeň se slovem emoce. Význam tak postihuje hnutí smyslového tvora v našem případě člověka na podnět smyslového poznání. Žel tento význam nezvládá popsat také základní smyslové touhy, což může být i předmětem diskuse, jako například touha po zahřátí a blíží se svým významem k vyšším citům, které už zasahují do rozumové roviny. Předpokládá tedy jakousi rozumovou reflexi, což pro vášně není nezbytné. Nicméně přes tyto nedostatky je pro nás významově bližší než, dnes již zastaralý, překlad vášeň (Peroutka 2012, 148).

1.3. Dělení vášní

Snahové napětí směřuje za smyslovým vjemem nebo za rozumovým poznáním. Pokud směřuje za rozumovým poznáním, pak vznikají vyšší city. Jestliže snahové napětí směřuje za smyslovým vjemem, vznikají vášně. Tyto vášně dělíme do dvou skupin. První skupinu pojmenovává Tomáš concupiscibilis čili dychtivost (ST I q. 81 a. 2. Co.). Ta přichází do kontaktu s poznáním nejdříve a zaměřuje se na cíl. Pokud během cesty k tomuto cíli nastane překážka, je vzbuzena druhá skupina vášní, která se jmenuje irascibilis nebo také vznětlivost. Tato skupina vášní má za úkol překonat vzniklé překážky a dosáhnout cíle. Následují opět vášně dychtivosti, které doprovází spočinutí v touženém cíli. Dále se budeme těmito skupinami zabírat podrobněji.

Pro lepší přehlednost načrtneme nejdříve následující tabulku. Tato tabulka je popsána v Teologické summě a zpracoval ji M. Habáň.

Obr. 2 Model vášní podle Tomáše Akvinského (Habáň 1941, 121)

1.4. Dychtivost

Dychtivost je pasivní schopnost člověka vnímané předměty zařazovat do kontextu vůči sobě, své přirozenosti nebo absolutně ve smyslu dobrém či zlém (Peroutka 2012, 150). Poté co předmět prošel smysly, je snaživým napětím vyhodnocen. Smyslový vjem je pak vzhledem k subjektu dobrý nebo zlý. Například vnímání vůně smaženého řízku je spojena s nepřítomným dobrem, tedy konzumací řízku, a budí v člověku vášň touhy. Dychtivost tedy snaživému napětí udává směr působení podle přirozenosti. K dobru přitahuje a od zla odpuzuje. Vášně dychtivosti mají také každá svou vášň protilehlou. Jejich protipóly jsou definovány zaměřením a cílem, tedy k dobru nebo od zla, jak uvidíme dále. Vášň, která přitahuje k dobru, například touha má svůj protiklad ve vášni, která od zla odstupuje, tedy útěk. Vášně dychtivosti tedy mají protiklad co do směru působení.

Dychtivost se dělí na jednotlivé vášně a to směrem k dobru či ke zlu, přesněji od zla. Nejprve začneme s vášněmi směřujícími k dobru, protože dobro je dříve a přirozenost

směřuje k němu, zatímco od zla prchá (ST I-II q. 25 a. 2. co). První vášeň je ve vztahu k dobru chápaném absolutně, kterou je smyslová láska. Tato smyslová láska se týká obecného smyslového dobra (Machula, Nakonečný, Samohýl 2009, 362). Láska v hlubším smyslu ke konkrétní osobě požaduje například zapojení intelektuálního poznání. Je výsledkem rozumových a volních procesů a spadá tak do vyšších citů. Nemůže vznikat samovolně pouze v reakci na smyslový vjem, jak je tomu u vášni. Je zde nutná rozumová reflexe a volní rozhodnutí, proto je tento cit vlastní člověku.

Jestliže je smyslové dobro reálně nepřítomné nebo vzdálené, pak vzniká další vášeň, kterou je touha. Touha je dychtivost dosáhnout nepřítomného dobra, jehož když dosáhne, následuje další vášeň, a tou je radost. Kupříkladu, mám hlad a toužím se nasytit. Tuto vášeň naplním tím, že sním řízek, pak následuje radost.

Proti těmto vášním vůči dobru jsou také protikladné vášně vzbuzené zlem a od zla směřující. Reakce na zlo absolutně vzaté je protikladem lásce, tedy nenávist. Opět zde hovoříme o vášni zaměřené na smyslové vnímání absolutně. Kupříkladu konzumace zkaženého mléka. Mimo odpor a snahu vzdálit tento nelibý předmět co nejdále, nejlépe se jej zbavit, ucítím nejdříve právě nelibost. Nenávist vůči tomu, co není dobré.

Jestliže se jedná o zlo reálné, avšak nepřítomné, hovoříme o averzi nebo útěku. Tato vášeň v sobě obsahuje onen odvrát od zla k dobru. Zlo zde není protikladem dobra v pravém slova smyslu. Spíše se jedná o to, co zlu k dokonalosti schází, tedy privaci. Útek vychází ze situací, kdy se zlo blíží a subjekt je nucen na něj reagovat a vyhnout se mu. Kupříkladu se nacházím v příliš hlučné místnosti a mám unavené uši, pak se snažím z toho prostoru dostat do klidu, vzdálit se od zla. Útek může tak mít jakousi sebezáchovnou funkci.

V případě přítomnosti reálného zla, které již nastalo, je reakcí smutek (Habáň 1941, 118). Smutek je kupříkladu vzbuzen, když nastane nějaké zlo. Subjekt na toto přítomné zlo reaguje smutkem, a buď se s touto skutečností smíří, pak setrvá ve smutku, anebo nesmíří a následuje vášeň vznětlivosti – hněv pro odstranění zla, ale o tom dále.

Vášně obsažené v tomto smyslovém hnutí dychtivosti mají pasivní charakter, jak jsme mohli sledovat. Jejich obsah se zaměřuje na příčinu i na cíl a mají tak za úkol předjímat dobro i dobra dosahovat, jak uvádí Tomáš.

„(...) je nutné, aby v části smyslové byly dvě žádostivé mohutnosti. Jedna, skrze kterou je duše jednoduše nakláněna k usilování o to, co je vhodné podle smyslu, a k unikání škodlivým věcem: a tato mohutnost se jmenuje dychtivá.“ (ST I q. 81 a. 2. co)

Snaživosti dychtivosti tak jsou prvními hybatelnými vášněmi co do významu úmyslu. Na smyslový podnět reagují první vášně dychtivosti a udávají subjektu jasný směr, ale zároveň i cíl.

Pořadí vznikání vášní dychtivosti bychom mohli stanovit právě podle jejich přirozeného vztahu nebo odstupu od dobra. Máme-li před sebou tři dvojice vášní podle protilehlosti a to: láska - nenávist, touha - útěk, radost - smutek, pak pořadí podle vzniku bude podobné. Na prvním místě stojí bezesporu láska pro svůj vztah k smyslovému dobru chápanému absolutně. Další je touha, protože, jak již bylo řečeno, je to vášeň vztahující se k nepřítomnému dobru. Po vášni touhy následuje radost jako vztah k dobru dosaženému. V pořadí následná je vášeň nejbližší k dobru a nejdále od zla aktuálního, kterou je nenávist, protože se jedná o zlo brané absolutně a je od zla nejdále. Následuje útěk či snaha odvrátit vzdálené zlo a poslední je smutek, který je rezignací na zlo přítomné nebo aktuální.

Nyní však můžeme vznést námitku, zda není mezi vášněmi dychtivosti nejdůležitější touha. Ostatní vášně by v ní měli mít počátek, navíc touha je pohyb, který je už nutně v lásce obsažen. Láska je tak na touze závislá. Smyslová láska tedy by měla vycházet z touhy nebo libosti, po dobru a radost následovat po naplnění touhy. Jak jsme však řekli dříve, vášně dychtivosti se zaměřují na dobro nebo eliminaci zla a toto dobro má ráz zaměření i cíle, který musí být nutně dříve v úmyslu než v provedení. Jestliže však dobro musí být v úmyslu, aby mohlo k dobru směřovat, pak konání musí následovat po úmyslu. Konání touhy tedy musí předcházet láska nebo záliba v dobru. Druhá možnost připouští vnímat pořadí podle zamýšlené radosti, ale ani zde není touha první, protože zamýšlená radost musí být v úmyslu dříve, aby bylo možné po ní toužit. Touha tedy musí zabírat vždy druhé místo, aby mohla dosahovat touženého cíle (ST I-II q. 25 a. 2).

1.5. Vznětlivost

Vznětlivost je smyslová snaživost, která reaguje na základě snaživosti dychtivé, jejího zaměření k dobru nebo od zla. Přistupuje-li k dosažení dobra nebo zla nesnadnost, pak je nutné vyvinout úsilí k jejímu odstranění, aby bylo dosaženo touženého cíle, což je právě úkolem vášní vznětlivé snaživosti (Peroutka 2012, 152).

„(...) je nutné, aby ve smyslové části byly dvě žádostivé mohutnosti. (...) A jiná, díky níž živočich ob stojí vůči tomu, co ohrožuje to, co je pro něj vhodné a přináší to, co je škodlivé, a tato mohutnost se jmenuje vznětlivá. A proto se říká, že jejím předmětem je

nesnadné, protože totiž tíhne k tomu, aby překonala protivensství a vítězila nad nimi.“
(ST I q. 81 a. 2. Co)

Vznětlivá snaživost je tedy jakýmsi aktivujícím prvkem, lze ji označit za sklon k bojovnosti.

„Tento sklon k bojovnosti a odvaze dává podnět snahovému napětí tam, kde by se pouhá touha a láska zastavily pro nepřekonatelné obtíže“ (Habán 1941, 119)

Má tedy za úkol překonávat překážky. Narazí-li subjekt na překážku, jsou v něm vzbuzeny vášně vznětlivosti pro její překonání. Například cítím-li touhu po dosažení cíle, konzumace dosud neupraveného řízku, pak je ve mě probuzena vašeň naděje, že mám ve skříni olej, abych si mohl řízek usmažit. Překážka je překonatelná právě přítomností oleje ve skříni. Tato vašeň přechází v zoufalství, pokud potřebné ingredience k přípravě řízku nemám a nemohu tak dosáhnout svého cíle. Překážka se stane nepřekonatelnou. V této chvíli je vzbuzen smutek z přítomného zla, a buď mohu na nastalou situaci rezignovat a výsledná vašeň bude reakce na dolehnuvší přítomné zlo, tedy smutek, anebo se jednoduše se situací nespokojím, pak se naděje a zjištěná překážka mění v hněv, protože zlo již dolehlo – nemám olej. Tato vašeň vznětlivosti mě donutí olej sehnat a řízek usmažit. Výsledná vašeň je tedy z dosaženého dobra – radost. Vášně vznětlivosti bychom tedy mohli rozdělit podle překážky, která stojí na cestě k dobru. Jestliže je vnímáno nesnadné smyslové dobro, jako dosažitelné, pak vzniká vašeň naděje. Kupříkladu chci usmažit řízek a mám maso i potřebné ingredience olejem počínaje, pak mluvíme o naději, tedy doufám. K rázu nesnadnosti může přistupovat fakt neuskutečnitelnosti. Mám chuť na řízek, ale nemám maso. Pak vzniká vašeň zoufalství, která je reakcí na nedosažitelné dobro a je protikladná vášni naděje.

Vášně vznětlivosti vznikají také vůči nesnadno přemožitelnému zlu. Tedy snaze zlo eliminovat (Peroutka 2012, 153). Sem spadají vášně vznětlivosti, které jsou vzhledem k těžce přemožitelnému zlu. Neboli mám chuť na řízek a nemám již zmíněný olej. Nicméně vím, že je možné olej sehnat. Je tedy možné zlo, kterým je v této situaci nemít řízek, jež je přemožitelné, protože mohu cíle dosáhnout a olej sehnat. Tato situace v člověku budí vašeň odvahy. Situace bude obdobná, jestliže budu mít maso, a nebudu mít olej, ale budu tušit, že sehnat olej na usmažení řízku je v neděli večer téměř nemožné. Pak čelím těžkému nepřemožitelnému zlu, které budí vašeň strachu.

Poslední vášní vznětlivé mohutnosti je hněv, podle kterého nazýváme celou mohutnost. Hněv je buzen v situaci, kdy doléhá obtížné přemožitelné zlo. V této situaci buď

dychtivost po dobru podlehne, a pak je tedy výslednou vášní smutek, anebo se vzepře k napadení ubližujícího zla, což vede k hněvu (ST I- II q. 23 a. 3. Co). Příklad viz výše. Protilehlá vášeň k hněvu není, protože hněv reaguje na zlo minulé nebo již přítomné. Není tedy možný jiný protipól. Chápeme-li vášně vznětlivosti jako uskutečnění směru od zla nebo k dobru, pak u hněvu jsme ve zcela odlišné situaci na rozdíl od vášní ostatních. Hněv je buzen, když nejsme ochotni se smířit s doléhajícím těžce překonatelným zlem. Není zde protilehlá vášeň co do směru, protože ke zlu žádná vášeň nesměruje a není zde ani protilehlá vášeň co do situace. Jestliže pochází hněv ze situace doléhajícího zla, pak protipólem by mu byla situace doléhajícího dobra, což je radost, ale radost patří k vášním dychtivosti. A skutečně výsledná vášeň po vášni hněvu je radost. Hněv vášně tedy jako jediná nemá protikladnou vášeň. Z toho je také vidět, že vášně dychtivosti jsou prvním impulsem co do konání a zároveň cílem, ve kterém chce subjekt spočinout. Jsou tedy příčinou i důsledkem (ST I- II q. 23 a. 3. Co).

Vášně vznětlivosti bychom mohli opět rozdělit podle pořadí vzniku. Na prvním místě jsou opět vášně, které mají bližší vztah k dobru. Naděje je tedy první vznětlivá, protože jejím předmětem je dosažitelné dobro. Protipólem je zoufalství, které vzniká z dobra nedosažitelného. Další vášní je odvaha, která reaguje na zlo přemožitelné její protiklad je strach vznikající ze zla nepřemožitelného. Konečně poslední v pořadí je hněv, který nemá protiklad a je reakcí na zlo, které již dolehlo.

Zde by bylo možné vznést námitku, proč není hněv první vášní mezi vášněmi vznětlivosti (irascibilis- hněvivost). Podle hněvu se přeci jmenuje celá snaživost a mohli bychom tedy usuzovat, že bude na prvním místě stejně, jako je tomu v názvu. Navíc vášně vznětlivosti mají překonávat překážky na cestě k dobru. Naděje dosahuje dobra lehce, protože se vztahuje k dobru vzdálenému avšak dosažitelnému. Překonání tak není náročné. Hněv však musí vyvinout mnohem větší úsilí k překonání doléhajícího zla, aby dosáhl dobra. Měl by tak být důležitější. Skutečností však zůstává, že hněv vzniká až ze smutku, tedy přesněji ze situace, která představuje nepřekonatelnou překážku přítomného zla. Má kořeny v ostatních vášních a přichází až ve chvíli, kdy je zlo uskutečněno. Musela mu předcházet naděje, odvaha i strach. Dále hněv je pohyb, který směřuje k dobru z přítomnosti aktuálního zla. Ze všech vášní vznětlivosti je právě díky nejvyšší míře hybnosti nejzřetelnější a proto se název celé snaživosti odvozuje od něj podobně jako touha. Nicméně právě pro větší blízkost k dobru nebo chcete-li k dokonalosti, je blíže právě naděje (ST I-II q. 25 a. 3).

1.6. Odvozenost vášní od lásky

Jak jsme mohli výše sledovat, jednotlivé vášně na sebe navazují, dokonce bychom mohli říci, že jedna může vznikat z druhé. Tomáš vidí původ vášní v dobru tedy lásce, jako dobru absolutním. Ostatní vášně už se od dobra vzdalují a smutek, co by vašeň na zlo přítomné a uskutečněné, je tak nejdále. Zlo je tedy chápáno na způsob nepřítomnosti dobra – privace. Nenávist tedy musí nutně vznikat až proti lásce. Můžeme nenávidět, pouze když milujeme hodnoty, proti nimž se staví láska (Peroutka 2012, 155). Nadto lidská přirozenost je od lásky, podle Tomášova obrazu, odvozena. Lidská přirozenost je natolik dobrá, nakolik je jsoucí. Být totiž je ekvivalentem dobra. Nedostatečnost bytí je proto chápána jako zlo (ST I q. 48 a.1).

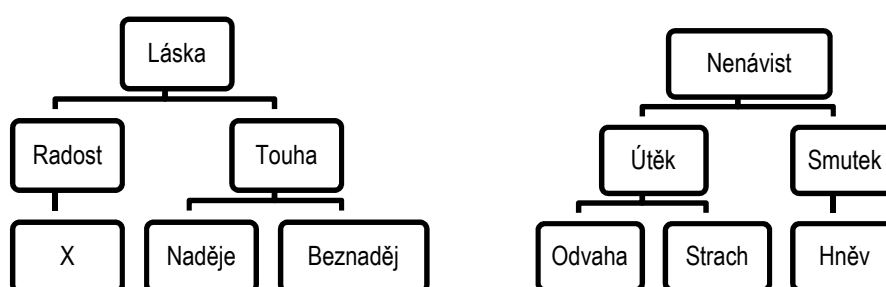
Podle naznačené tabulky láska spadá mezi vášně dychtivosti. Obvyklé tři argumenty proti umístění lásky na první místo najdeme ve 2. článku 25. otázky části I-II. Láska může být chápána jako podřazena touze jednak podle její podřazenosti v názvu – spadá pod vášně dychtivosti a ty se jmenují podle touhy. Dále láska musí obnášet nějaké sjednocení, ale touha je pohyb jednotící, tedy musí být v lásce už obsažen – musí předcházet. Třetí argument staví na podmíněnosti lásky potěšením.

„(...) předměty dychtivé jsou dobro a zlo. Přirozeně pak dobro je dřív než zlo, protože zlo je postrádání dobra (...). Dobro má ráz cíle, který je v úmyslu dříve, ale v provedení později.“ (ST I- II q. 25 a. 2. co)

Tomáš argumentuje nutností přítomnosti dobra už v úmyslu. Není tedy možné nejprve konat a pak konání zaměřovat. Konání musí být zacíleno už před započítáním konání a to v úmyslu. Dobro je přirozený směr a je ve vášních dychtivosti dříve. Není tedy možné bez úmyslu začít smažit řízek, aniž by tomu předcházela touha po řízku dokonce, aniž by této touze předcházelo vnímání dobra z konzumace daného řízku, a tedy přirozená láska k tomuto dobru. Láska je tedy záliba v dobru, touha je pohybem k dobru, které zatím není a radost je potěšení ze spočinutí v dobru dosaženém (ST I- II q. 25 a. 2. co).

Peroutka zde staví následné schéma návaznosti vášní.

Obr. 3 Odvozenost vášní od lásky (Peroutka 2012, 156)

Základní vášeň je láska, která má protiklad v nenávisti a nenávist je na ní závislá. Z těchto dvou se odvozuje druhá rovina vášní. Tyto vášně stojí na přítomnosti, či nepřítomnosti dobra případně zla. Sem bychom mohli zařadit radost, touhu a útek, smutek. Třetí rovinu pak tvoří vášně vznětlivosti opět navazující na předchozí stupeň. Na touhu navazuje naděje a zoufalství, jako reakce na dobro, které je pro překážku uskutečnitelné nebo neuskutečnitelné. Poslední tři vášně jsou odvozeny od nenávisti. Konkrétně od útěku se odvozuje odvaha a strach. Strach závisí na nepřekonatelnosti blížícího se zla a odvaha na těžce překonatelném zlu. Poslední je hněv, který pochází ze smutku, se kterým se subjekt nesmířil. Toto schéma obsahuje základních 11 vášní a další vášně jsou pak od těchto vášní odvozené nebo jsou jejich kombinací.

„ (...) pocit zadoostiučinění je zvláštním případem radosti. Stesk je kombinací touhy a smutku.“ (Peroutka 2012, 156)

1.7. Shrnutí

Tomášova teorie nechápe vášně jako pouhé projevy ducha. Tento extrém jsme mohli vidět u stoiků, kteří tak byli nuceni vášně označit za nemoci rozumu či vůle. Zdárně se vyhýbá i druhému extrému, a sice že vášně jsou záležitostmi pouze tělesnou, jak to učinil Descartes, když emotivitu zařadil do substance res extensa ve svém díle *Vášně duše* v článku 17.

Tomáš se drží se svojí teorií uprostřed. Srdce chápe jako základní orgán, který řídí vášně. Nutnost řízení vášní tělesným orgánem vyplývá z toho, že vášně pocházejí ze smyslových vjemů a smyslová snaživost na tyto vjemy bezprostředně reaguje. Ačkoli jeho některé závěry jsou v dnešní době nepřesné, správně označuje emotivitu za něco mezi tělem a duší.

„Emoce není akt pouhé duše bez účasti těla, ani není jen tělesným aktem, je aktem psychosomatickým.“ (Peroutka 2012, 150)

2. Kapitola- Pohled psychologie na problematiku emocí

Přiblížíme nyní výklad slova emoce, jak jej vnímají rozličné teorie v rámci psychologického diskursu. Jak vnímají tento termín současní psychologové? Jak se jaké teorie s touto tematikou vyrovnávají? Pokusíme se načrtnout přehled. Žel tento přehled nemůže být zdaleka vyčerpávající, protože přístup práce je primárně filosofický, a není možné tak více rozšířit přehled této roviny, jak by tomuto tématu zcela určitě vyhovovalo.

Začneme od samotné terminologie slova emoce v psychologii. Od vzniku textů Aristotela, Averroa, Augustýna a konečně Akvinského uběhlo do 19. století, kdy se psychologie oddělila od filosofie přírody, poměrně dlouhá doba. Tento časový úsek se podepsal mimo jiné i na terminologickém posunu v této oblasti. Z vášní se postupem času staly afekty, z afektů city a z citů se staly emoce. Nahrazování těchto termínů je předmětem diskuze, ale tímto tématem jsme se zabývali v předchozí kapitole. Abychom blíže přiblížili pojem emoce v současném psychologickém diskursu, zaměříme se nyní na základní psychologické pojmy, jež jsou jednotnější než následný vznik a průběh emoce, na který jak uvidíme dále, je v rámci psychologie velmi mnoho možností pohledu.

Pro obecné shrnutí nám poslouží stručný přehled z knihy M. Nakonečného. Začíná zde základním nejnižším pojem, který definuje jako pocit. Pocit bychom mohli popsat jako základní jednoduchý jev, který se projevuje tělesnými změnami (Nakonečný 2011, 365). Dalším termínem jsou nálady. Zde bych si vypomohl citací z knihy Aleny Plhákové:

„Veškeré prožívání má více či méně zřetelnou citovou komponentu. Je-li relativně výrazná a stabilní, označujeme ji pojmem nálada. (...) Nálady lze definovat jako déle trvající stav slabší intenzity“(Plháková 2003, 399)

Nálada tedy je projevem emocí podobně, jako konkrétní počasí je projevem podnebí. Ve smyslu, že v teplém podnebí je počasí náchylnější k tomu, že je slunečno a teplo. Náladu můžeme dělit na pozitivní a negativní. Prudký nebo vyhrocený průběh emoce nazýváme afektem. Je typický sníženou možností sebekontroly a je provázen charakteristickými projevy. Například mimika je velmi výrazná. Afekty se mohou zcela vymknout volní kontrole, a pak přerůstají v patologické jevy, které mohou mít katastrofické následky jak pro subjekt, tak i pro jeho okolí. Dále jsou to citové vztahy, které provázejí vztahy sociální a určují polaritu. Vášně nejsou současnou psychologií

opomenuty. Současná psychologie je přisuzuje afektivním vztahům. Jsou charakteristické sníženou možností kontroly, což vyplývá z jejich afektivní povahy. Vášně se tak posunuly ze své starší interpretace, jak ji uvádí Tomáš Akvinský, z neutrálního významu do pole spíše negativních jevů. Poslední bychom mohli uvést vyšší city, mezi které bychom mohli zařadit estetické cítění nebo kulturní hodnoty (Nakonečný 2011, 366). Nejsou nepodobné kategorii vyšších citů, jak je definuje Tomáš Akvinský ve své Sumě, kriteriem je však pro ně rozumová reflexe. Jiní autoři popisují také emoční epizody, pod které bychom mohli zahrnout jak účastníky dané emoční situace, tak všechny události této situace (Stuchlíková 2002, 15).

Emoce jsou z evolučního pohledu systém úspěšných způsobů adaptace, které se během vývoje druhu osvědčily, jsou typické citlivostí a proměnlivostí. Dále to bude možné sledovat u autorů, jako byl Darwin, Plutchik nebo McDougal. Emoce se navenek projevují mnoha různými individuálními způsoby a je velmi obtížné sestavit jednotný obecně platný systém, protože emoce můžeme poznávat pouze skrze tyto projevy, vyjma sebereflexe. Daleko efektivnější a přesnější tak je zkoumat tyto projevy podle jejich podobnosti a poznávat jejich charakteristické jádro. Tento přístup bychom mohli nazvat prototypickým. (Stuchlíková 2002, 12). Zkráceně tak můžeme také parafrázovat Behavioristický pohled na zkoumání emocí. Další zajímavý pohled nám poskytne krátký exkurs do fyziologického pojetí emocí, který vidí příčinu emocionálního dění v lidském těle. Do této skupiny zařadíme nervové vzruchy nebo chemické procesy a jako autory uvedeme Lang-Jamesovu teorii nebo teorii Cannon-Bardovu. Existuje ovšem mnohem více teorií a některé z nich ještě dále uvedu. Pro lepší orientaci se pokusím následné teorie roztřídit do uceleného systému. U některých teorií se ovšem může vyskytnout problém, protože pro své pojetí emoce by mohly být přiřazeny do více možných skupin. Bylo by tak předmětem diskuze, do které skupiny je přesnější je přiřadit.

2.1. Fyziologické teorie emocí

Fyziologické pojetí chápe emoce jako projevy organismu. Přesněji řečeno fyziologické změny jsou chápány jako příčina emocí (Marek 1992, 270). Emoce jsou spojovány s neurofyziologií a je to způsob, jakým člověk prožívá fyziologické změny. Mezi zastánce tohoto pojetí bychom mohli zmínit Lang-Jamesovu teorii. W. James vidí původ emocí ve vědomé reflexi fyziologických změn. Jako nejdůležitější zařazuje viscerální a viditelné tělesné reakce například třes rukou. Oproti němu Lange označuje

za původce emocí vaskulární změny, především změny krevního tlaku (Stuchlíková 2002, 33). Langeho teorie emocí vyšla o něco dříve, nicméně oba došli k podobnému závěru nezávisle na sobě. Tato teorie tedy chápe emoce jako projev činnosti vnitřních orgánů (Koukolík 2006, 15). Nakonečný parafrázuje Jamese, když píše:

„Pokud se pokusíme odmyslet od reflexe emoce její fyziologii, pak nezbude nic.“ (Nakonečný 2000, 199)

Pokud se pokusíme na emoci hledat něco jiného, než fyziologické změny nenajdeme nic, co by s těmito změnami nesouviselo, proto emoce musí být ve fyziologii organismu. Zkráceně bychom tedy mohli říci, že se směji, a proto mám radost, utíkám, a proto se bojím. (Nakonečný 2000, tamtéž).

Toto tvrzení podpořil A. Ax, který se snažil spojovat konkrétní fyziologické změny s emocemi. Adrenalin souvisel se strachem, účinky noradrenalinu zase se zlostí. Obdobně Laird uvádí, že vliv na prožívanou náladu má i výraz tváře, který náladě předchází. Proti Lang-Jamesově teorii bychom mohli postavit i závěry pokusu G. Maranona, který pokusným subjektům podával adrenalin, nicméně emoce strachu se nepovedlo navodit (Hill 1998, 115).

Zajímavou úvahu rozvádí Stuchlíková. Jako příklad uvádí situaci, ve které dochází k instinktivní neuvědomělé reakci.

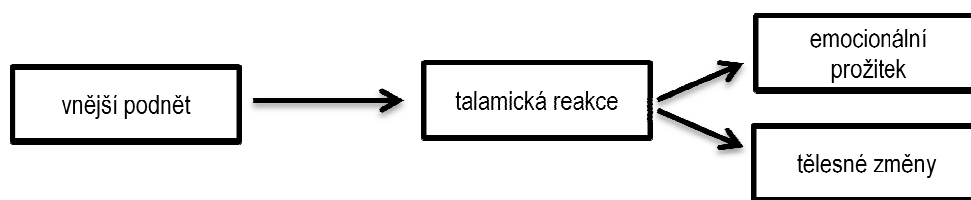
„Například při řízení auta není o takovéto situace nouze. Ocitneme-li se v situaci ohrožení, reagujeme- strhneme řízení a dupneme na brzdový pedál, či přidáme plyn.“ (Stuchlíková 2002, 33)

Zpětně si uvědomujeme důsledky vzniklé situace a dostaví se reakce – začneme se třást, prožíváme úzkost. Vypadá to, jakoby tato teorie emocí byla pravdivá v situacích, kdy jsme okolnostmi nuceni zareagovat, aniž by byl čas na rozumovou úvahu. Dokonce při zpětné reflexi této situace nevíme, jestli jsme cítili strach. Strach jsme schopni zaregistrovat, až když se rozvine, tedy když jsme v bezpečí (Stuchlíková 2002, tamtéž).

Jamesův zeť Cannon se věnoval více neurobiologické teorii, která vnímá důležitou úlohu při vzniku emocí v talamu. Tato teorie považuje emoce za spojené s fyziologickými změnami, ale na rozdíl od Lang-Jamesovi teorie, která vidí fyziologii jako původce emocí, zdůrazňuje Cannon jejich paralelní průběh. Důvodem mu byly výsledky pokusů, během kterých pokusným zvířatům přerušil nervové spojení mezi mozkovou kůrou a útroby, avšak nedošlo k eliminaci emocí. Na druhou stranu, jak bylo zmíněno výše, aplikace adrenalinu nevyvolala pravou emoci (Nakonečný 2000,

199). Fyziologické změny tedy nestojí u zrodu emoce jako takové. Cannon-Bardova teorie vychází tedy z toho, že vnímaný emoční podnět vyvolá změny v mozku. Thalamus vyšle signál hypotalamu a mozkové kůře, čímž je současně vnímán strach i je vzbuzena odpovídající reakce organismu, kterou je v tomto případě útěk. Zároveň utíkám a zároveň se bojím. Fyziologická změna, tak není příčinou emoce, ale spolu s vědomím prožitkem je účinkem vnímání emočně vzrušivého podnětu (Hill 1998, 115). Mohli bychom to naznačit v následném schématu.

Obr. 4 Cannon-Bardova teorie (Stuchlíková 2002, 32)

Cannon-Bardovu teorii dále rozvádí Papez a MacLean, kteří místo průběhu emoce v mozku z pouhého Thalamu rozšiřují na Limbický systém. Emoce tak spadají do širšího celku pochodů. Tato teorie předpokládá, že vývojově starší část mozku, myšleno limbický systém, je společná ostatním obratlovců a je nositelkou emocí. Savci mají další část, kterou je izokortex čili speciální mozková kůra, jež umožňuje rozumové poznání. Limbický systém je tedy emočním mozkiem a izokortex mozkiem rozumovým. Problém této teorie je, že pokud dojde k poškození limbického systému je narušeno i ukládání informací do dlouhodobé paměti, což je ale kognitivní funkce. Navíc je do dnešní doby předmětem diskuze, které části vůbec k limbickému systému patří (Koukolík 2006, 18).

2.2. Behavioristické teorie emocí

Behavioristické teorie emoce bychom mohli odvozovat od průkopníka behaviorismu J. B. Watsona. Tato teorie vychází z behavioristického redukcionismu, který jako svůj předmět vidí chování člověka. Člověk je zde redukován na chování, z důvodu objektivity měření a vyloučení subjektivních zavádějících přístupů. Z toho důvodu odmítá i sebereflexi, jako neměřitelnou a tudíž neobjektivní. Emoce jsou tak vnímány jako jakési tělesné mechanismy (Nakonečný 2000, 212). Watson u člověka předpokládal tři vrozené emoce a to strach, zuřivost a potěšení. Tyto emoce se projevují u malých dětí lehkými podněty. Strach se projevuje mimo jiné roztažením rukou, zuřivost se projevuje zadržením dechu až do zrudnutí a potěšení se projevuje úsměvem, broukáním si. Tyto tři emoce tvoří základ výbavy každého dítěte a další emoce jsou

získávány podmiňováním. Z toho vyplývá nutnost další emoce se naučit a tedy i možnost se je odnaučit (Stuchlíková 2002, 40). Přibližme tento systém učení se nebo také podmiňování. Původní podnět, který vyvolává určité projevy, je spojen s jiným podnětem a tento jiný podnět se stává spouštějícím signálem. Pokud se objeví druhý podnět, vyvolá okamžitě projev původního podnětu. Kupříkladu původní podnět strachu je vyvolán náhlým zvukem a vyvolá tak reakci strachu. Tato reakce je spojena s dalším podnětem. Tímto podnětem může být například dotek bílé myši. Kdykoli se subjekt dotkne myši, ozve se zvuk vyvolávající strach. Důsledkem je že subjekt se naučí bát bílé myši, a dokonce tato naučená emoce je generalizována na fyzicky podobné podněty – bílá kožešina, králík (Nakonečný 2000, tamtéž).

Watson dále demonstroval, že takto naučený strach může vyhasnout. Spolupracoval M. C. Jonesovou, která se pokusila spojit nepříjemný podnět s podnětem vyvolávajícím příjemné reakce. Konkrétně umístila podnět vyvolávající strach, bílého králíka, ve značné vzdálenosti od subjektu ve chvíli, kdy obědval. Tato situace se opakovala a pokaždé byla vzdálenost zmenšena, až subjekt byl schopen kontaktu s tímto podnětem – strach vyhasl (Stuchlíková 2002, 40).

Watsonově podmiňovací teorii odporuje hypotéza připravenosti a Garciaův efekt. Organismy v průběhu evoluce vytvořili specifickou připravenost spojovat určité druhy podnětů. Garcia se snažil u pokusných krys spojit audio-vizuální podnět s vyhýbavým chováním. Jedné skupině krys dal do vody substanci způsobující nevolnost a druhou skupinu vystavovali elektrošoku. Zároveň byly obě skupiny také vystaveny audiovizuálnímu podnětu. Vyhýbavé chování se u krys vystavených objevilo, když byl přítomen audiovizuální podnět, ale u druhé skupiny bylo vyhýbavé chování spojeno s chuťovým podnětem. Z toho vyplývá, že spojování podnětů u krys je možné pouze pokud se k sobě tyto druhy podnětů hodí. Chuť je spojena s trávicím ústrojím a zrak a sluch s okolním prostředím (Nakonečný 2000, 214).

Dalším významným současným behavioristou je J. R. Millenson, který emoce chápe jako speciální vzorce reakcí. Tyto reakce mají silnou reflexní složku a nelze je přímo vůlí ovládat. Nicméně je možné a dokonce nutné kontrolovat jejich nejkřiklavější projevy. Uvádí tři způsoby kontroly těchto projevů a to sice habituací, překrytím a vyhýbáním. Habituace je podobná vyhasínání, ale liší se od vyhasínání. Vyhasínání odpovídá situaci, kdy není podmíněná reakce opakování zpevňována, až je zcela zapomenuta. Habituace je proces reverzibilní, tedy nebude-li udržována, vrátí se opět

intenzivní projev emoce. Jedná se o jev, kdy se na opakující podnět přestane objevovat reakce. Snadno přivykneme hluku ulice, ve které žijeme, takže nám pak nedělá problémy spát, ačkoli nám pod okny projíždí autobusy. Tedy opětovným prožíváním ztrácí emoce na intenzitě. Tak je možné pracovat kupříkladu třeba s trémou. Druhým způsobem je překrytí, kdy subjekt maskuje své emoce jiným chováním. Třetím způsobem je vyhýbání se situacím, které intenzivní emoce vyvolávají a získávat tak určitá pozitivní zpevnění svého emocionálního chování.

„Vyvážené užívání těchto tří technik poukazuje na emotivní vyzrálost“ (Stuchlíková 2002, 44).

Mluvíme-li o behaviorálních teoriích emocí, musíme nutně zmínit Aktivační teorii, která spojuje behavioristické pojetí spolu s neurofyziologií. Konkrétně se jedná o část mozku nazývanou retikulární formace, která stojí v základě emocí (Černý a col. 1969, 43). Emoce i vnímání jsou tedy druhy vzrušení, které jsou nerozlišitelné, a proto je koncept emoce v psychologii zbytečný. Zastáncem této teorie jsou kupříkladu D. B. Lindsley a E. Duffyová (Nakonečný 2000, 215).

2.3. Evolucionistické teorie emocí

Evolucionistické teorie emocí pochází už od Ch. Darwina, který v nich vidí vlastnosti, které sloužily druhu k přežití.

„Vlastnosti, které sloužily druhu k přežití a zdokonalovaly jeho adaptaci životním podmínkám, se časem staly typickými vlastnostmi tohoto druhu“ (Nakonečný 2000, 202).

Adaptace je styčný pojem, který referuje o schopnosti se přizpůsobit požadavkům jeho okolí. Nutily rozvíjet vlastnosti potřebné k přežití a reprodukci. Ty vlastnosti, které subjekt znevýhodňovaly v konkurenčním prostředí ostatních příslušníků daného druhu, postupně vymizely se svými nositeli – byly eliminovány. Evoluce emocí tak programově vyvíjela systém vlastností druhu, které byly nutné k jeho přežití a reprodukci. Kupříkladu rozeznání dravce býložravým králíkem, který na něj reaguje, řekli bychom strachem. Emoce konkrétně zastávaly úlohu koordinovat činnost mozku a vyhodnocovat informace z životního prostředí – co je pro organismus nebezpečné, co je užitečné, co je nepříjemné a co příjemné. Zformovalo se tak hédonické kritérium účelnosti podle libosti, nelibosti, touhy a odporu. Tyto emoce stály u počátků instinktů a učení (Nakonečný 2000, 203).

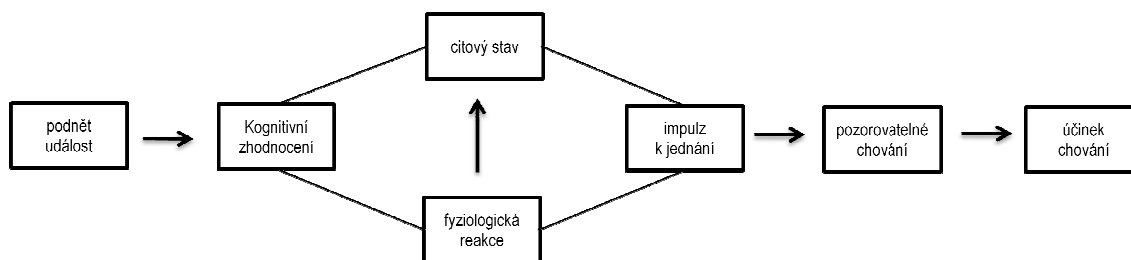
Ch. Darwin demonstroval svůj postoj k vývoji emocí na jevu, který označujeme jako rdění. Červenání tváří nelze navodit fyzickými prostředky musí zde zapracovat mysl. Ruměnc ve tvářích vyvolává, spíše než svědomí, představu, že si o nás druhá osoba myslí cosi negativního. Ani lež není příčinou, ale odhalená lež osobou, která je pro nás důležitá, rdění vyvolá. Rdění se také objevuje, když jsme nečekaně středem pozornosti, nebo když je nám věnována chvála, kterou považujeme za přílišnou. Darwin vidí vývoj tohoto jevu v pozornosti na sebe sama v situaci, kdy je na nás upřena pozornost druhých lidí. Tato pozornost je zaměřená na obličej, který byl vždy hlavním předmětem pozornosti. Uvolňují se vlasečnice, které jsou tímto výrazně prokrveny, a naskakuje ruměnc. Žel však Darwin nepodává příčinu nebo přesněji biologický funkční původ červenání (Nakonečný 2000, 205).

R. Plutchik představil v roce 1958 svoji psychoevoluční teorii emocí. Tato teorie stojí na deseti postulátech, které v emocích spatřují genetický základ. Emoce se tedy odvozují od genetických vzorců, jež formují podobu chování. Tyto postuláty bychom mohli rozdělit do tří skupin – teoretické postuláty, postuláty o primárních emocích a strukturální postuláty. Teoretické postuláty předpokládají, emoce u lidí i u zvířat. Dále tyto postuláty podléhají vývoji a jsou důležitou složkou schopnosti adaptace životnímu prostředí. Napříč různými odlišnostmi emocí můžeme najít společné prvky, podle kterých je možné je seskupovat. Postuláty o primárních emocích předpokládají existenci omezeného počtu základních emocí, odvozenost nebo smíšenost dalších emocí a možnost tyto primární emoce vysuzovat z empirických zjištění. Strukturální postuláty formují primární emoce do polárních dvojic a vypovídají i jejich intenzitě a možném vztahu k jiným emocím (Stuchlíková 1998, 40).

Dále Plutchik představil prostorový model emocí, do kterého umístil 8 primárních emocí i jejich vývoj v závislost na intenzitě prožitku, tak zuřivost i hněv jsou primární emocí, avšak hněv je méně intenzivní, a proto se nachází níže. Intenzita primárních emocí se tak týká všech 8 příkladů a každá tato emoce má jakousi rodinu příbuzných emocí, jež charakterizují její intenzitu, například děs, strach, obava. Tento prostorový model se sbíhá v nejnižším bodě kde je lokalizována nejmenší intenzita emocí, což je dle Plutchika hluboký spánek. Celý tento model tvoří prostorový konvexní kužel zavěšený vrcholem dolů právě v bodě hlubokého spánku (Stuchlíková 2002, 50).

Sekvenční model vzniku a průběhu emocí jak jej představil Plutchik po úpravě Nakonečným, bychom mohli představit následně.

Obr. 5 Plutchikův sekvenční model emocí (Nakonečný 2000, 208)

V počátku se nachází podnětná událost, která k subjektu přichází z vnějšku. Tato událost projde kognitivním zhodnocením a následuje dvojí činnost. První je citový stav například strach. Druhá je fyziologická reakce, která ovlivňuje zmíněný citový stav - zrychlený srdeční tep, pocení atd. Z těchto dvou činností vychází impulz k jednání – idea úniku. Poté se tato idea projeví v našem chování v pozorovatelné podobě – útěk. Poslední částí je účinek chování - vzdálení se ohrožujícímu podnětu. Plutchik tak představuje sekvenční model o celkem sedmi položkách a vystihuje průběh i spojitost reakcí plněji než například Lang-Jamesova teorie emocí, která v tomto schématu definuje pouze tři po sobě jdoucí kroky (Nakonečný 2000, 208). Konkrétně fyziologický děj, reflexi a reakci.

Míšení emocí má za následek určitou konfliktovou situaci. Mísí-li se emoce, které jsou si podobné a tvoří přímé protipóly, pak vzniká nová emoce s lehkým konfliktem. Tak bychom mohli smístit strach a překvapení, z čehož vzniká panika. Pokud dojde ke smíšení protikladných emocí, například radost a smutek, pak konflikt přerůstá překonatelnou hranici a subjekt není schopen reagovat. Tato směs emocí subjekt paralyzuje. V této konkrétní situaci nevíme, jestli se máme smát nebo plakat. Celé schéma můžeme přirovnat k míšení barev, kde smísením protikladných barev, bílé a černé, vzniká neutrální šedá barva (Stuchlíková 1998, 44).

Právě Míšení emocí je slabou stránkou Plutchikovi teorie. Sám Plutchik tuto část přepracoval. Například paniku nahradil termínem teror. Jak bylo již zmíněno, Plutchik se nechal inspirovat teorií míšení barev a z primárních prvků odvozuje sekundární. Problémem tohoto míšení emocí však je, jak definuje Nakonečný, že je postaveno na kognitivním hodnotícím procesu, který může být mylný. Jako příklad uvádí stupňování nudy k hnusu (Nakonečný 2000, 210).

Další teorie pochází od W. McDougala. Tato teorie je některými autory přiřazována k teoriím evolucionistickým jako v případě M. Nakonečného, z prostého důvodu, protože McDougal vidí původ emocí v instinktech, což jsou evolucí vytvořená schémata

fungování (Nakonečný 2000, 205). Jiní řadí zmíněnou teorii k fyziologickým teoriím, protože emoci chápe jako souběžnou spolu s neurofyziologickou reakcí, jak je spatřována v případě Lang-Jamesovi teorie. Důraz je tak zde na vrozeném impulzu k určitému jednání. Tento impuls můžeme definovat jako konativní prožitek, který by pak bylo možné ztotožnit s instinktem (Černý a col. 1969, 35). Zkráceně bychom mohli tuto teorii charakterizovat následně:

„pud- instinkt- emoce- smýšlení“ (Marek 1992, 270)

Mluvíme-li o evolucionistických teoriích emocí, neměli bychom zapomenout na autora další teorie C. E. Izarda. Izard představuje teorii jednotlivých – diskretních emocí, která předpokládá vývoj jednotlivých emocí. Subjekt se učí emoční struktury vnímání, kognice a chování podle požadavků dané situace propojovat s reakcemi. Toto učení probíhá již ve velmi raném věku jako způsob adaptace na různé životní situace. Během vývoje subjektu se druhy reakcí v rámci jednotlivých emocí mění a stabilizují. Kupříkladu v raném věku se hněv projevuje odlišnou reakcí než v dospělosti. V rámci emocí rozlišuje tři roviny – neurální, prožitkovou a expresivní. Emoce tak může být prožita, aniž by byla vyjádřena nebo poznávána (Stuchlíková 2002, 53).

2.4. Kognitivistické teorie emocí

Kognitivistické teorie vidí emoce propojeně s poznávacími procesy. Vnímaná fyziologická změna spolu s vnějším podnětem je kognitivně vyhodnocena. Toto vyhodnocení vychází z minulé zkušenosti. Vnější podnět, například podnět vzbuzující strach, vyvolá fyziologické změny. Tyto změny jsou vyhodnoceny, spojeny s vnějším podnětem a subjekt je ze zkušenosti propojí s emocí strachu. Důsledkem je projev emoce, který je v tomto případě útek. Síla prožitku emoce závisí na intenzitě průběhu fyziologické změny a druh emoce je určován kognicí (Hill 1998, 116). Takto svoji teorii představil Schachter spolu se Singerem. V rámci tohoto směru je ovšem rozsáhlá diskuze nad dvěma základními otázkami. První zjišťuje určitelnost kognitivních procesů, které spojují vnější podnět s emocemi. Tedy jestli to co spojuje emoce je připisování příčin nebo zhodnocení dané situace. Druhá hledá odpověď na otázku, zda je dříve emoce či kognice. Na tuto otázku odpovídají protikladně R. Lazarus a R.B. Zajonc (Stuchlíková 2002, 73).

Začneme dvoufaktorovou teorií emocí, jak ji uvádí Nakonečný. Tuto teorii sestavili Schachter a Singer v roce 1962.

„(...) člověk interpretuje situaci vyvolané vnitřní vzrušení (změny ve vegetativních a dalších fyziologických procesech) způsobem, který je konzistentní s vnějšími kognitivními (situačními) klíči.“ (Nakonečný 2000, 219)

Vzrušivá situace tedy vyvolá v subjektu fyziologickou změnu, která je následně kognitivním způsobem hodnocena jako prožívání emoce. Emoce je tedy výslednicí fyziologických změn a kognitivního zhodnocení příčin těchto změn. Tuto teorii se snažili vysvětlit na následném pokusu. Skupině studentů aplikovali injekčně adrenalin, avšak informovali je, že se jedná o drogu Suproxin, jejíž účinky mají být předmětem pokusu. První skupině předem sdělili účinky této látky. Druhé skupině sdělili mylné informace o účincích. Třetí skupina nebyla informována vůbec. Každý student po aplikaci adrenalinu strávil přestávku s jinou “pokusnou“ osobou, která měla ve skutečnosti vyvolat v tomto pozorovaném studentovi zlost nebo dobrou náladu. Emoce informovaných studentů byly méně intenzivní, protože identifikovali probíhající fyziologické změny podle informací o účincích. Nejintenzivnější prožitky vykazovala skupina neinformovaných studentů, protože účinky adrenalinu zcela přisuzovali prožívané situaci (Macháč, Macháčová, Hoskovec 1985, 28).

Dále rozlišují dva typy geneze emocí a to každodenní a ne-každodenní. Každodenní situace je subjektu známa, a proto na ni reaguje podle naučeného schématu (zkušenosti) a nehledá její příčiny. Ne-každodenní případ vzniku emocí začíná fyziologickým vzrušením, které je nutno vysvětlit. Subjekt hledá příčiny, ty emocionálně vyhodnocuje a následně dochází k prožitku emoce (Nakonečný 2000, 222).

K otázce prvenství kognice nad emocí se vyjádřil Lazarus. Podle něj je kognice nezbytnou podmínkou vzniku a průběhu emoce. Definuje tři postupná hodnocení v průběhu emoce. První zhodnocení se týká nastalé situace a snaží se zjistit důsledky situace – pozitivní, nulová, negativní. Druhé zhodnocení následuje a hodnotí prostředky k dosažení cíle a jejich uskutečnitelnost, případně překonatelnost. Třetí zhodnocení reaguje na aktuální prostředí a hodnotí závěry uskutečněného emotivního průběhu (Stuchlíková 2002, 73).

Lazarus celkově chápe emoce jako složité přerušení probíhající činnosti. Dopady tohoto přerušení je možné zmírnit nebo přesněji se s ním vyrovnávat, pro což užívá termín coping. Jedná se o situace, kdy emoce jsou nežádoucí zátěží a je nutné je zvládat. Zde subjekt volí různé způsoby vyrovnání a snaží se je zmírnit. Jsou dva způsoby tohoto zmírňování. První se týká intrapsychické aktivity. Cílem je zmírnit reakce na danou

situaci. V této části je tato teorie podobná obranným mechanismům ega, které popisuje Freud. Druhý způsob se snaží zmírnit fyziologické projevy. Jako příklad bychom mohli uvést snahu o potlačení červenání se v nevhodné situaci (Stuchlíková 2002, 74).

Opačný názor zastává R. Zajonc, který vidí emoce jako to, co předchází kognici. Emoce definuje jako základní libost a nelibost. Tato libost a nelibost je vnímána daleko rychleji, než kognitivní posuzování. Libost a nelibost občas dokonce předchází naši reflexi, tedy je prvním co pocítíme. Navíc emoce a vyšší kognitivní systémy probíhají v odlišných částech mozku, a i proto fungují nezávisle na sobě. Problémem této teorie je, že Zajonc kognici definuje jako vyšší kognici a nezahrnuje do kognice vnímání. Chápe tak kognici daleko úžeji než Lazarus, který pod tento proces zařadil podstatně širší kontext (Stuchlíková 2002, 76).

Posledním autorem tohoto směru je P. V. Simonov, který představuje informační teorii emoce. Tato teorie podmiňuje výskyt emocí nedostatečnou informovaností o způsobu dosažení cíle. Pokud není zřejmí způsob dosažení cíle, je tento deficit regulován činností emoce. Intenzita emoce závisí na velikosti deficitu informovanosti pro dosažení cíle. Čím méně informací subjekt má, tím více musí doplnit emoce. Například hněv vzniká v případě nedostatečných informací pro úspěšný boj. Pod pojem emoce zařazuje pouze radost, strach a hněv (Nakonečný 2000, 224).

3. Kapitola- Porovnání vášní a emocí

Porovnáme nyní přístupy současné psychologie s filosofickým modelem Tomáše Akvinského, který je uveden v Teologické summě. Tomášův model vášní vychází ze složité argumentace, která uvozuje jeho pojetí člověka, duše a rozumového poznávání. Oproti tomu psychologický diskurs je rozdroben do různobarevné škály názorů, které se navzájem prostupují a někdy si i odporují mezi sebou. Pokusíme se shrnout Tomášův pohled na emoce a obecný pohled v rámci psychologie. Pak zkusíme najít rozdílnosti. Dále sestavíme myšlenkové zázemí, podle kterého psychologie odlišně vnímá a řadí emoce. Posledním krokem bude porovnání jednotlivých teorií spolu s modelem Tomáše Akvinského. Přes značné odlišnosti budeme hledat co je mezi nimi shodné. Protože metodické přístupy jak psychologie, tak filosofie jsou diametrálně odlišné, budeme hledat paralely, které je i přes takto odlišný druh vypovídání o realitě spojují. Práce se zabývá filosofickým pohledem na tematiku, a proto není primárně jejím úkolem podávat přesné odpovědi na otázky vzniklé na poli psychologie. Z toho důvodu jsou některé odpovědi spíše načrtnutým řešením, které by ovšem bylo možné dále prozkoumat, tudíž některé odpovědi tak zůstanou otevřené. Cílem celku je popsat Tomášův model vášní a najít možné styčné body mezi těmito dvěma odlišnými přístupy.

3.1. Podle čeho řadí emoce Tomáš Akvinský?

Tomáš Akvinský se snaží srovnat emoce podobně jako smysly. Řadí je podle vnějších podnětů. Na každý vnější podnět odpovídá vnitřní reakce, jak jsme mohli vidět v první kapitole. Vášně jsou tak vnitřní reakcí na vnější vjem. V této chvíli je nezbytné tento vjem objasnit. Tomáš jím chápe jakýkoli smyslový podnět, který k subjektu přichází. Tedy nejde primárně o rozumovou reflexi daného podnětu, ale o prosté smyslové vnímání jednotlivými smyslovými receptory. Z tohoto předpokladu pak vychází celý Tomášův systém. Aktivní chování člověka tedy následuje až po pasivním přijímání. Základ vášní pak opravdu stojí v jakési pasivitě, ale je ve své podstatě výsostně hybnou složkou v životě člověka. Neztotožňeme ovšem pro hybnou povahu takto vykládaných emocí, emoce s motivací, ta bývá pouze příčinou.

Dále emoce dělí Tomáš na vyšší a nižší. To odpovídá jeho konceptu duše, kterou dříve rozděluje na tři složky, a sice na vyživovací, smyslovou a rozumovou. První je společná rostlinám, druhá živočichům a třetí člověku. Také platí, že vyšší druhy obsahují nižší

složky druhů nižších. Díky přítomnosti složek nižších částí jsou pak živočichové schopni vegetativní činnosti. Člověk pak je schopen vegetativní činnosti a smyslovému vnímání. Navrch je mu vlastní rozumová reflexe. Nižší emoce tedy odpovídají smyslové duši a jejich původ můžeme spatřovat v těle, konkrétně ve smyslových receptorech. Jsou jakousi odpovědí na smyslové vjemy a díky přítomnosti ve smyslové části duše jsou společné i zvířatům, které tak cítí emoce. Vyšší emoce již vyžadují rozumovou reflexi a často i volní akt, a proto je Tomáš vyděluje a řadí je k duši rozumové.

3.2. Jak chápe emoce současná psychologie?

Psychologie chápe emoce z druhé strany a dívá se na člověka prvně smysly – pozoruje jej, zkoumá jeho projevy, a pak jej reflektuje rozumem. Scholastická tradice jde cestou opačnou a vnímá člověka nejprve jako definované jsoucno, které dále rozebírá a specifikuje. V devatenáctém století, kdy se psychologie oddělila od filosofie přírody, byla přítomna společenská nutnost veškeré poznatky ověřit měřitelnými projevy podle přístupu pozitivismu. Z toho důvodu se v psychologii rozvíjí mimo jiné přístup amerického psychologa J.B. Watsona, který za základ psychologického zkoumání označil jeho nezřetelnější měřitelné projevy, tedy chování. Od tohoto autora se začal rozvíjet celý směr, kterému dnes říkáme behaviorismus. Tento přístup ve své extrémní podobě zavedl badatele k jakémusi rozšířenému psychologickému pohledu na biologii, kdy centrem výzkumu byla zvířata převážně krysy. Tím se naštěstí způsoby přístupu psychologů nevyčerpal a můžeme jej demonstrovat přístupem, který bychom mohli reprezentovat jménem Ch. Darwina. Jeho evoluční teorie našla odezvu i v psychologii, když se emocím začala přisuzovat adaptační schopnost nutná pro přežití druhu. Emoce tak hrají důležitou úlohu schémat, která zajišťují přežití jedince. Zároveň se podílí i na evoluci, protože v jedincích, kteří jsou úspěšní a přežijí, se ukládají tato úspěšná schémata. Jdou tak napříč druhy jako děditelná adaptační schémata. Třetí velkou skupinou jsou kognitivistické teorie, které za základ emocí spatřují rozumovou reflexi. Každá emoce je tak závislá na kognitivní reflexi. Vnější podnět vyvolá v těle změny, subjekt poznává vnější podnět, přisuzuje změnám příčinu a adekvátní emoci. Mezi zastánce toho směru bychom mohli zařadit S. Schachtera, nebo R. Lazaruse. Bylo by možné sem zařadit také emoční teorii informací od P. V. Simonova, která emoci chápe jako reakci na nedostatek informací. Poslední skupina emocí vnímá jako fyziologické projevy. Stěžejní jsou změny na vzruchové úrovni, které jsou příčinou emocí. Připomeňme Lang-Jamesovu teorii – pláči a proto jsem smutný.

3.3. V čem se od sebe liší filosofický pohled od psychologického?

Tomáš Akvinský vychází z rozsáhlého řetězce rozumových důkazů, ze kterých sestupně vyvozuje člověka ve všech jeho stránkách. Mohli bychom začít u rozboru duše a pokračovat přes způsob jakým poznává k smyslovému poznání. Smyslové poznání je sice v řetězci nejbliže tělesné stránce, avšak není odděleno od duševního rozměru člověka. Naopak je zde jasné sepětí mezi duší a tělem, mezi smysly a rozumem. Je zde také jasný důraz na teleologii – smysly se dělí podle zacílení. Podle toho, co každý z nich poznává, k jakému je účelu. Celý tento postup je shrnut v dedukci, kdy duše člověka je na vrcholu a z ní odvozujeme další nutné položky.

Psychologie má postup zcela obrácený. Snaží se hledat příčiny lidských shodných jevů, které nazýváme emoce. Nevychází z předpokladu abstraktních stránek člověka, ale žité vnímané zkušenosti. Tyto jednotlivé informace sestavuje do celků a vytváří obecnější závěry. Postupuje indukci. Tento přístup je snadno dokazatelný zkušeností, ale je náročný na obecné upřesnění, protože může snadno dojít k zcela rozdílným závěrům. Fyziologické teorie vidí původ ve fyziologických procesech v organismu. Na tomto jevu staví svůj základ a dále rozvíjí teorii. Behaviorální směry berou jako základní rovinu projevy lidských emocí čili chování a hledají tak jeho příčiny. Kognitivistické směry považují za jádro emocí rozumové schopnosti člověka, kterými hodnotí okolní situaci. Evolucionistické teorie v emocích vidí způsob, jakým organismus může přežívat ve svém okolí, které je primárně nepřátelské. Každý definuje oblast, které věnuje pozornost, kterou následně popisuje a vyvozuje z ní obecnější závěry – hypotézy. V extrémnějších případech však vnímá svůj pohled za jediný a snadno pak dochází k chybným závěrům.

Psychologie tak hledá jevy, které se snaží nalézt a popsat z nich příčiny emocí. Odmítá předložený pojem duše a vychází z předpokladu existence čehosi, co se snaží dokázat. Filosofie definuje příčinu, tedy duši, a snaží se poukázat na její spojitost s jednotlivými jevy. Nespecifikuje své závěry na konkrétní situace, ale předkládá obecné závěry. Kupříkladu vášně člověka, jak je vnímá Akvinský, vypovídají o obecném směřování člověka na emoční úrovni. Od zla směřuje k dobru. Psychologie se snaží vyjít z konkrétních případů a sestavit obecně platnou teorii. Nicméně nepopírá nutně obecné závěry filosofie, dokonce se v některých příkladech se závěry filosofie ocitne na paralelní úrovni a můžeme říci, že se shoduje.

3.4. Podle čeho řadí emoce současná psychologie?

Psychologie tedy vychází z empiricky ověřitelných poznatků a snaží se popisovat jednotlivé příklady v realitě, tak jak ji vnímá. Primární tak pro psychologa je zkušenost, kterou lze jednoznačně ověřit nebo alespoň předpovědět s určitou pravděpodobností. Z těchto empirických poznatků pak lze vyvracet chybné hypotézy. Ideální metodou, která se tak psychologii naskýtá, je metoda experimentu. Opakovatelná situace s jasně viditelnými závěry. Zde je důležité si však položit otázku. Nemůže být metoda experimentu jako jediný nezákladnější způsob ověřování výsledku zavádějící? Nepřímou odpověď na tuto otázku předkládají závěry mnoha behaviorálních psychologů. Experimenty probíhají na zvířatech a dokazují tak jejich chování. Tyto závěry jsou pak následně zobecňovány a aplikovány i na člověka. Důsledkem tohoto přístupu je, že výsledky vypovídají spíše o zákonitostech chování zvířat, převážně krys, než lidí. Není však problémem, že tento přístup předpokládá podobnost zvířat a člověka? Ba co více jejich totožnost? Pokud bychom člověka přiřadili na roveň zvířete, pak musíme odmyslet jeho schopnost rozumovosti, protože to není jev, který by se vyskytoval plošně mezi zvířaty nebo rostlinami. Tedy není pravděpodobné, že by mohl být produktem evoluce. Pokud ano, pak by se v obdobné míře musela vyskytovat i u jiných druhů. Je to tedy schopnost, kterou má pouze člověk. Vyjdeme-li ale z evoluční teorie, pak rozum bude jednou z mnoha rozmanitých schopností, které může v přírodě kolem sebe vidět. Mluvíme-li o rozumové reflexi, bude pravděpodobně nemožné najít druh, který by své okolí vnímal natolik komplexně jako člověk. Není však právě rozumová schopnost člověka natolik jiná, že k ní v rámci evoluce není možné najít schopnost ekvivalentní? Rozumová schopnost by se tak vymykala všemu, co se během evoluce vyvinulo. Pak by přístup k člověku byl zcela odlišný, právě pro tuto schopnost. Člověk tak není druhově totožný se zvířetem. Nesmíme ovšem člověka vydělit z říše živočichů, protože člověk je stejně jako zvířata závislý na přírodě, musí jíst, cítí touhu, je ovlivňován pudy, je její součástí. Člověk je tedy stejně jako zvíře živá bytost smyslová, ale, a to nesmíme opomínat, i bytost rozumová.

Podívejme se na závěry experimentu, který jsme představili v předchozí kapitole. Závěry poukazují na schopnosti zvířat skládat jednotlivé vjemy podle potřeby, jak popisuje Garciov efekt. Krysa bude odmítat pít slanou kontaminovanou vodu pro její spojitost s následnou nevolností. Pokud vystavíme člověka stejnému pokusu, bude taktéž tuto vodu odmítat. Důsledek bude stejný, ale druh zkušenosti, ze které bude jak

krysa, tak člověk vycházet bude odlišný. Zatímco krysa na základě efektu popsaného Garcie si spojí slanou chuť s nevolností, člověk slanou vodu a nevolnost propojí odlišně. To co člověku propříště zabráni pít slanou vodu není naučený spojený podnět. Člověk totiž podrobuje smyslové vjemy rozumové reflexi a z tohoto poznávání až pak vyvozuje zkušenost. Z tohoto důvodu je člověk schopen rozumem spojovat i podněty, které spolu přímo nesouvisí, čehož krysy schopny nejsou. Člověk je tedy bytost smyslová, ale i rozumová, a proto experiment, který vychází z předlohy zvířat, může na člověku popsat pouze jeho smyslovou rovinu, nikoliv však rovinu rozumovou.

Třídění emocí v psychologii tedy stojí na jejím přístupu zkoumat nejviditelnější část člověka, kterou je právě složka smyslová a její dosah do složky rozumové. Od tohoto přístupu se odvozuje i členění emocí. Zatímco Tomáš Akvinský je člení podle vnitřní přirozenosti člověka, psychologie se snaží dělit jednotlivé emoce podle jejich projevů, podle aktivace, vnějších podnětů nebo podle předchozí zkušenosti. Jednotlivé teoretické pohledy volí odlišné přístupy k jejich dělení, jak jsme mohli vidět v předchozí kapitole.

3.5. Můžeme najít shodu mezi behavioristickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?

Behavioristé shrnují emoce z pohledu jejich projevů, a to chování. Shrnují je do vzorců chování, které se subjekt učí během svého života stejně jako téměř všechny vlastnosti. Watson uznává tři základní vrozené emoce a další jsou získávány ze zkušenosti. Emoce tak je funkční systém, který subjekt přejímá, a který mu pomáhá řešit danou situaci. Tento systém se s vášněmi Tomáše Akvinského shoduje ve vnímání emocí, jako tendence směřující k dobru a stranění se zla ve smyslu úspěšného řešení vzniklé situace. Touha po dobru na smyslové rovině je věcí přirozenosti, podobně jako pud je touha po dosažení přirozeného cíle. Konkrétně pud sebezáchovy čili touha po ochraně života nás samých. Watson popisuje případ, kdy se malé dítě naučí emoci strachu na základě pudu sebezáchovy. Strach je chápán jako útěk od zla a je dále spojován s podobným věcným podnětem.

Druhý neméně významný autor J. R. Millenson pojednává o habituaci, jako o snaze překrýt nežádoucí projevy emocí. Tato snaha vyplývá ze subjektivního hodnocení situace, ve které se jedinec nachází. Projev emoce je příliš silný, aby si jej mohl dovolit a nebyl negativně vnímán okolím. Nepramení však tato tendence z faktu, kdy jedinec hodnotí sebe sama podle domnělého postoje svého okolí nebo přesněji před sebou samým? Pak by tento způsob překrývání projevů emoce nebo jejich případná eliminace

mohl být obdobou Freudových ego-obranných mechanismů, které nedovolí příliš velký rozdíl mezi realitou a ideální představou o nás samých. Jednalo by se tedy o obranný mechanismus. Neměly by tak emoce, jako základní vyhodnocení situace ještě nadřazeno hodnocení vyšší a tím by bylo měřítko toho, co je příliš v očích okolí nebo co se vymyká naší ideální představě o nás samých?

3.6. Můžeme najít shodu mezi kognitivistickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?

Kognitivistické teorie emoce popisují jako kognitivní zhodnocení dané situace a fyziologických změn. Toto zhodnocení má za následek přiřazení určité odpovídající emoce, která koresponduje s hodnotou dané situace. Problém zde nastává u slova kognice, protože není pevně stanoven jeho rozsah. Někteří pod slovo kognice zahrnují pouze rozumové poznávání a vysvětlují jej v užším významu, jako kupříkladu R. Zajonc v předchozí kapitole. Proti tomu se staví Lazarus, který pod pojem kognice zahrnuje i smyslové vnímání a emoce pak jsou jejich výsledkem. Oba se však shodují na tom, že se na emoci podílí fyziologické změny a vnímání. Pokud se Lazarusovi teorie týče, kognice obsahuje veškeré hodnotící procesy včetně smyslů a emoce je s nimi spojena. V tomto bodě se podobná lehce Tomáše Akvinského, který vnímá emoce jako reakce na smyslové vnímání. Emoce jsou podle tohoto modelu odpovědí na smyslové vjemy a reakcí na rozumovou reflexi jsou vyšší city. Zde je také nepřesnost tohoto příměru, protože teorie R. Lazaruse spojuje vyšší city a emoce do jednoho pojmu, proto emoce by mohla reprezentovat jak Tomášovi vášně, tak vyšší city.

Zajonc se svým užším pojetím kognice, coby čistě rozumové reflexe, vidí původ emocí v prvotní libosti a nelibosti s danou věcí. Není to, co předchází kognici v Zajoncově smyslu, zmíněná libost či nelibost podobná vnímání dobra, které přitahuje a zla, které odpuzuje podobno modelu T. Akvinského? Emoce by tak byly shodné respektive to, co emoce v Zajoncově modelu předchází, protože by předcházely intelektu a vyšším citům. Emoce by se nacházely mezi appetitivními schopnostmi smyslovými jak jsme popsali dříve.

Pokusy J. Singera a S. Schachtera se snažili poukázat na souběžnost vnímání změn v organismu a okolí člověka. Pokusné osoby se snažili vysvětlit příčinu fyziologických změn v organismu a díky předložené emoci pak měli tendenci vnímat a vyhodnocovat odpovídající podněty z okolí. Teorie je tedy taková, že subjekt poznává situaci a vnímá i fyziologické změny, které mu pomáhají k této situaci zaujmout správný postoj,

správnou emoci. Není zde podoba právě v oněch fyziologických změnách, které provázejí vnímání dané situace? T. Akvinský emoci definuje jako reakci na smyslové poznání. Nevyvolává smyslové poznání ony fyziologické změny? Fyziologické změny by tak byly pojítkem mezi emocemi a způsobem chování. Pokud dále k emocím přistoupí intelekt, tak se stávají podle Tomáše vyššími city. Není tedy tak spojitost mezi emocemi kognitivních teorií a vášněmi a vyššími city u Tomáše Akvinského?

3.7. Můžeme najít shodu mezi evolucionistickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?

Evolucionisté vnímají emoce jako adaptační schémata. Člověk se díky nim přizpůsobuje požadavkům dané situace. Jednotlivé teorie v tomto směru vznikaly s velkým časovým odstupem, například teorie Ch. Darwina a R. Plutchika. Podobnosti mezi přístupy k otázce emocí Ch. Darwina a T. Akvinského je poměrně těžké hledat. Ch. Darwin se věnuje čistě popisu projevu emocí a z těchto projevů odvozuje jejich funkční původ. Tomáš přistupuje k této otázce více z pohledu teologie a filosofie. Vidí emoce jako první bezprostřední reakci na smyslové vnímání. Mohli bychom tuto definici přiblížit na tom, co předchází kognici v podání R. Zajonce. Zajonc před kognicí vnímá jakousi první libost nebo nelibost vůči objektu. Darwin však vnímá emoce jako vzorce chování coby druhová residua nebo naučené reakce v životě jedince, které mají za účel funkčně řešit vzniklé situace a zachovat jedince a jeho druh. Emoce jsou tedy vnímány čistě jako projevy nebo spíše vzorce chování. Je náročné určit, do jaké míry chápe Darwin emoce jako pudy a do jaké míry je přibližuje lidské vůli. Patrně jsou blízké lidské vůli, nakolik jsou naučené a pudům, nakolik jsou vrozené. Shodně s Tomášem Akvinským však přisuzuje emoce i zvířatům a nezařazuje je tedy z pohledu Tomáše do rozumové duše. Nicméně důvod proč přisuzuje emoce zvířatům, není filosofický, ale vychází spíše z pozorování reality než z názoru, že jsou součástí smyslové duše. Vidí přirozenost emocí druhově spojenou s fyzickým tělem. Podobnost tedy je co do výsledku, ale způsob dosažení tohoto výsledku je diskutabilní. Kupříkladu strach bude T. Akvinský chápat jako hybnou emoci od zla, zatím co Darwin bude strach vnímat coby adaptační vzorec chování k přežití jedince potažmo druhu v nebezpečné situaci.

Dalším významným psychologem byl R. Plutchik. Tento americký psycholog sestavil svůj známý model emocí, jak jsme jej představili. Emoce vnímá opět jako adaptační schopnost na prostředí. Podobnost s přístupem T. Akvinského bychom mohli vidět

v základním konečném počtu primárních emocí, tedy v jejich propojenosti podle určitého systému. Plutchik představuje 8 emocí oproti Tomášových jedenácti. Každá z nich na sebe navazuje podobné emoce podle intenzity vědomí jedince. Další podobností je, že emoce se mohou mezi sebou mísit a vytvářet tak dyády nebo dokonce triády, čímž vznikají nové emoce. Podobně Tomáš Akvinský vidí svých jedenáct emocí jako základní a od nich se odvozují emoce další. Problém ovšem je, že T. Akvinský emoce vnímá jako nutnou reakci na smyslové poznání. Emoce jsou tedy součástí smyslovosti jedince a jejich funkce má jedinci pomáhat dosahovat dobra. Plutchik shodně s Darwinem emoce vnímají, jako adaptační schopnost, která má vést k zachování a prosperitě jedince. Oba tyto přístupy jsou tedy odlišné. Není však přístupem obou dosažení přirozeného dobra nebo chcete-li zachování života jedince? Zde se také naskytá další etická otázka. Je vždy zachování života jedince pro jedince dobrem?

3.8. Můžeme najít shodu mezi fyziologickými přístupy k otázce emocí a pohledem Tomáše Akvinského?

Tento přístup k popisu a vzniku emocí je poměrně náročné uchopit už jen z toho důvodu, že se pohybuje na pomezí psychologie a neurologie. Jak jsem popsal výše v druhé kapitole, emoce jsou chápány coby důsledek fyziologických procesů. Pláči, a proto jsem smutný. Nejdůležitější jsou fyziologické změny, které probíhají v organismu. Člověk se tak v tomto pojetí stává živočichem převážně somatickým. První jsou tělesné procesy a ostatní psychické jevy se z nich odvozují. Z tohoto důvodu je stěžejním centrem výzkumu centrální nervový systém, který je tak zdrojem všech projevů subjektu. Jednotný přístup v rámci tohoto vnímání člověka je opět nejednotný. Lang-Jamesovi teorie hovoří o tělesných změnách jako příčině emocí. Původ emocí přesněji spatřuje ve viscerálních nebo ve vaskulárních změnách. Tedy změny v oblasti břišní dutiny nebo cévní změny. Tyto změny mají svůj původ v centrální nervové soustavě, a proto se na rozbor její činnosti zaměřila Cannon-Bardova teorie, která dále specifikuje původ emocí. Emoce jsou tak produktem činnosti Thalamu a Hypotalamu. Zde je však odklon v chápání příčiny emocí, protože vnímání emocí už není závislé pouze na vnímání fyziologických změn, ale děje se v mozku, a proto je emoce souběžná s fyziologickými změnami a je reakcí na vnější podnět. Další výzkum přinesl přesnější poznatky ohledně mozkové aktivity během průběhu emocí. Konkrétně Papez a MacLean, kteří poukazují na izokortex a limbický systém.

Tento směr při svém zkoumání původu a průběhu emocí neustále více sklouzává k popisu jednotlivých procesů v centrální nervové soustavě. Popisuje projevy činnosti mozku, ale nedává jednoznačné argumenty pro jejich příčinu v těchto procesech. Je tak náročné hledat možné paralely mezi filosofickým přístupem Akvinského a těmito přístupy. Nicméně oba přístupy jsou si podobné v tom, že chápou emoce propojené s tělesnými změnami, což vskutku není mnoho.

„Je nutné říci, že emoce se nachází tam, kde je tělesná změna“ (ST I-II q. 22 a. 3. co)

Tento předpoklad bychom mohli říci je shodný, ale žel jeho další rozpracování je velmi odlišné. T. Akvinský díky této tezi může emoce spojit s tělem. Pokud by toto neučinil, musel by emoce přiřadit čistě do duševní roviny a důsledky této chyby jsou zřetelné v případě pojetí reprezentované R. Descartem. Fyziologické teorie však dělají opačný extrém, a sice že emoce přiřazují zcela všanc centrální nervové soustavě. Tímto krokem redukují subjekt na systém neurologických procesů. Důsledky tohoto přístupu by pak byly katastrofální hlavně v oblasti etiky. A zde se dostáváme k možné příčině původu tohoto problému, který je ve svém počátku spíše filosofický. Možnou příčinou těchto fyziologických teorií je pokus o zkoumání subjektu bez pojmu duše a snaha vyrovnat se s tímto deficitem. Není však nutným důsledkem tohoto kroku přiřazení vlastností duše centrální nervové soustavě? Nemůžeme přeci popřít vlastnosti, které člověk zjevně má, jako je rozumová reflexe. Tyto vlastnosti musí být zachovány a respektovány už pro svou měřitelnou zjevnost. V důsledku by tak nešlo o popření duše jako takové, ale spíše o její přejmenování a přijatelnější charakteristiku? Duše by tak byla činnost centrální nervové soustavy a řídila subjekt. Není však činnost subjektu něčím víc než pouze chemickým procesem? Tato otázka je ve svém jádru filosofická, takže můžeme vidět její původ v odlišném filosofickém přístupu.

S tímto problematickým přístupem se však setkáváme pouze v extrémních definicích. Většina teorií v rámci tohoto směru se však dále blíží k popisu činnosti nervové soustavy a spadá tak spíše než do psychologie do neurologie.

Závěr

V první kapitole jsme mohli sledovat způsob přístupu Tomáše Akvinského k tématice vášní. Protože Teologická summa začíná s popisem duševní stránky člověka a první před vášněmi uvádí rozum a vůli, tak při této práci jsme nastoupili do jedoucího vlaku. Některé otázky, na něž poukázala první kapitola, bylo nutné zodpovědět z předcházejících částí Teologické summy. Bylo tak nutné udělat krátký exkurz do oblasti, ve které Tomáš popisuje způsob, jakým člověk vlastně poznává. Tato tematická zkratka není nahodilá. Spojitost mezi poznávací činností a vášněmi jsme rozebírali zvláště v začátku první kapitoly. Rozumové poznávání a vášně jsou dva odlišné procesy probíhající v člověku jako reakce na přicházející podněty. Na smyslové vjemy reagují vášně a dále pokračuje v pořadí druhé rozumové poznání, které vytváří obecné pojmy sloužící jako jeho nástroje. Na tento druh poznávání pak reagují vyšší city. Dalším nezbytným krokem bylo terminologicky sjednotit vášně a emoce, které si jsou ve svém významu podobné. T. Akvinský vášněmi rozumí jakési hybné složky člověka, které reagují na první smyslové poznání. Tento termín později Descartes užívá pod názvem afekty a v také A.D. Marek, jako city. Pro doplnění Tomáš termín afekty užívá také, ale v odlišném smyslu než Descartes. Tomáš jimi nazývá jakoukoli snaživost tedy rozumovou i smyslovou. Nečastěji je však používá přímo pro vůli. Tomáš pod termínem vášně chápe pasivní stav člověka, ve kterém přijímá vnější podněty. Psychologie však vnímá emoce jako výrazné procesy a vychází z konkrétních případů, vášně však jsou obsahově posunuty. Zajímavé řešení nabízí D. Peroutka a to sloučení pojmu vášně a emoce, protože si jsou do jisté podobné. Tímto přístupem jsme se dále řídili v případech, kdy termín emoce neměl zavádějící význam. Kupříkladu ve třetí kapitole jsou záměrně uvedeny vášně pro lepší rozlišení mezi přístupem psychologie a filosofie. Také jsme se zabývali dělením vášní a konkrétně vášněmi dychtivosti. Tyto vášně jsme rozčlenili a odůvodnili jejich vznik v smyslovém vnímání. Důležité zde bylo rozdělení na vášně reagující na dobro a vášně reagující na zlo. Vášně dychtivosti bez překážek směřují ke svému cíli, k touženému nebo také k tomu po čem dychtí a zároveň i tyto cíle stanovují. Vášně vznětlivosti pak vznikají, pokud se vyskytnou překážky k dosažení těchto cílů. Tyto vášně jsme rozložili do schématu i s příklady. Nezbytné také bylo vyjasnit pořadí jednotlivých vášní ať už v případě dychtivosti, nebo vznětlivosti. Jako první bývají řazeny vášně směřující k dobru a navíc k dobru dokonalejšímu. Z toho důvodu láska předchází touhu a tak dále. Na závěr první kapitoly

jsme připomněli odlišný postoj R. Descarta, který vášně přiřazoval k duši a tím oddělil vášně od smyslového vnímání.

Druhá kapitola popisovala přístupy jednotlivých psychologických teorií k problematice emocí. Začali jsme fyziologickými teoriemi, které spatřují příčinu a později průběh v tělesných procesech. V rámci tohoto směru pak dochází ke zmírňování a jako příčina je přijat vnější podnět, avšak emoci chápe jako činnost limbického systému. S postupem znalostí neurologie se místo této činnosti specifikuje. Dalším přístupem byli behavioristé, kteří teorii zakládají na měřitelném chování subjektu. Tímto subjektem na experimentální rovině byla povětšinou zvířata a později v menší míře lidé. Důležitý bod tohoto přístupu je teorie, která chápe emoce jako naučená schémata, která mají za cíl úspěšně vyřešit vzniklou situaci. Důležitá tak je práce s emocemi ať už jejich učení, nebo možné potlačování jejich nežádoucích projevů. Významnou teorií emocí reprezentují také evolucionisté, kteří emoce chápou jako adaptační schémata sloužící druhu a jedinci k přežití a rozmnožení se. Tato schémata se v průběhu evoluce stala charakteristikami jednotlivých druhů. V uvedeném pořadí jsou posledním přístupem kognitivistické teorie, které za základ emocí chápou kognitivní zhodnocení vzniklé situace a tělesných procesů a přiřazení adekvátní emoce.

V poslední části jsme porovnávali obecný filosofický přístup k problematice vášní v podání Tomáše Akvinského s psychologickým přístupem k emocím. Psychologie zde vychází z konkrétní pozorované situace, ze které vyvozuje obecné hypotézy. Tomáš volí obrácený přístup a dedukcí vychází z duševní stránky člověka. Výsledek je tak velmi obecný na rozdíl od psychologie. Dále jsme porovnali jednotlivé psychologické přístupy k emocím s modelem Tomáše Akvinského a hledali jsme styčné body. V této části zůstává mnoho nezodpovězených otázek a jsou na ně předkládány možné odpovědi. Nicméně styčné body mezi těmito dvěma přístupy je možné najít. Tomáš zakládá vášně na obecných pojmech jako je dobro a zlo. Tento přístup není v rozporu s psychologií, která přístup k emocím staví na konkrétní zkušenosti. Závěry těchto dvou přístupů se v mnohém shodují, byť způsob jakým k nim dochází je odlišný. Z toho důvodu by bylo jistě přínosné se dále věnovat srovnání jednotlivých vášní a emocí. Porovnat nakolik může obecný pohled filosofie obohatit psychologické chápání a naopak. Nakolik může psychologie pomoci rozvinout obecné definice na poli filosofie. Další zkoumání by také bylo vhodné v otázce rozdělení vášní a vyšších citů u T. Akvinského a chápáním emocí jako jednoho celku v psychologii.

Některé z těchto otázek, ke kterým jsme došli v rámci třetí kapitoly, by též uvítaly širší rozvedení ať už ze strany filosofie, nebo ze strany psychologie. Kupříkladu upřesnění definice člověka, konkrétně jeho duševní stránky a její vztah k emocím. Zajímavá by tak byla otázka chápání pojmu duše ve filosofii a v psychologii. Neredukuje psychologie člověka? Nepřipisuje psychologie duševní vlastnosti nějaké jeho části? Nebo naopak nepřipisuje filosofie člověku vlastnosti, jež ho přesahují, a které nemá? Další zkoumání by bylo vhodné i nad etickými důsledky tohoto tématu. V oblasti filosofie by bylo přínosné rozvést ctnosti jako koncept systému regulujícímu vášně v člověku. Neméně zajímavý by byl též rozbor porušování tohoto schématu, ponechání člověka zcela vášním, a možná spojitost s oblastí psychopatologie.

Seznam zdrojů

- AKVINSKÝ, T. *Summa theologiae: Prima secundae partis*, Olomouc: Krystal 1938, Dostupné na WWW <<http://summa.op.cz>>
- BANKOVSKÁ MOTLOVÁ, Lucie a František KOUKOLÍK. *Citový mozek: neurobiologie, klinický obraz, terapie*. 1. vyd. Praha: Galén, 2008, 359 s. ISBN 9788072624089.
- ČERNÝ, Milan, Vladimír ŠTUDENT a Jiří DIAMANT. *Emoce*. 2. dopl. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1969, 296 s.
- DESCARTES, René. *Vášně duše*. 1. vyd. Přeložil Ondřej Švec. Praha: Mladá fronta, 2002, 182 s. ISBN 8020409637.
- HABÁŇ, Petr Metoděj. *Psychologie*. 2., dopl. vyd. Praha: ČAT Českomoravské tiskařské a vydavatelské podniky, 1941, 268 s.
- HILL, Grahame. *Moderní psychologie: hlavní oblasti současného studia lidské psychiky*. Vyd. 1. Přeložil Helena Hartlová. Praha: Portál, 2004, 283 s. ISBN 8071786411.
- KENNY, Anthony John Patrick, Stanislav SOUSEDÍK a Karel ŠPRUNK. *Tomáš o lidském duchu*. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 1997, 152 s. ISBN 808592918x.
- MACHAČ, Miloš, Helena MACHAČOVÁ a Jiří HOSKOVEC. *Emoce a výkonnost*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985, 285 s.
- MAREK, A.M. *Psychologie: Poznej sám sebe*. Olomouc, 1992, 557 s.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Lidské emoce*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2000, 335 s. ISBN 8020007636.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie: přehled základních oborů*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2011, 863 s. ISBN 9788073874438.
- NAKONEČNÝ, Milan, Tomáš MACHULA a Jan SAMOHÝL. *Česká tomistická psychologie: historie a perspektivy*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2009, 412 s. ISBN 9788073873387.
- PEROUTKA, David. *Tomistická filosofická antropologie*. Vyd. 1. Praha: Krystal OP, 2012, 197 s. ISBN 9788087183427.
- PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2004, 472 s. ISBN 8020010866.
- SOUSEDÍK, Stanislav. *Jsoucnost a bytí: úvod do četby sv. Tomáše Akvinského*. 1. vyd. Praha: Křesťanská akademie Řím, 1992, 107 s. ISBN 8090061583.
- STUHLÍKOVÁ, Iva. *Úvod do psychologie emocí*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1998, 73 s. ISBN 8070402660.
- STUHLÍKOVÁ, Iva. *Základy psychologie emocí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 227 s. ISBN 8071785539.

Abstrakt

KILBERGR, P. *Akvinského pojetí vášní a porovnání s emocemi*. České Budějovice 2013. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce T. Machula, M. Lhotová.

Klíčová slova: Vášně, emoce, Tomáš Akvinský, rozumové poznávání, smyslové poznávání, vášně vznětlivosti, vášně dychtivosti, teorie emocí, dělení vášní, passio

Práce se zabývá popisem pojetí vášní v Teologické summě Tomáše Akvinského. Tento model vášní pak je srovnáván s přístupy k emocím v rámci psychologického diskursu. První část rozebírá způsob poznávání člověka a odděluje rozumové poznání od smyslového. Reakcí na toto smyslové poznání jsou vášně. Ty jsou u Tomáše rozděleny na dvě skupiny. První skupina obsahuje vášně dychtivosti. Tyto vášně vznikají jako přímá reakce a směřují k dosahování cílů. Druhá skupina vášní nese název vznětlivá a má za úkol obtíže překonávat. Tyto vášně vznikají, pokud je k dosažení cíle potřeba překonat překážku.

Druhá část představuje jednotlivé teorie emocí. Tyto teorie jsou rozděleny podle psychologických směrů. Ve třetí části jsou pak porovnány tyto teorie emocí spolu s modelem vášní Tomáše Akvinského a jsou hledány styčné body mezi těmito dvěma odlišnými přístupy.

Abstract

Aquinas on passions and conemporary view of emotion

Key words: Passions, emotions, Thomas Aquinas, rational cognition, sensory cognition, irascibile passions, concupiscibile passions, theory of emotions, division of passions, passio

In the first part, this thesis deals with description of concept of passions in *Summa theologica* from Thomas Aquinas. Further in two subsequent parts, the concept of passions is compared with attitudes to emotions within psychological discourse.

Firstly, there is being described a manner of men's cognitive abilities in the thesis and also there is being separated rational from sensory cognition which evokes in fact the reaction, to wit: passions. These are divided into two parts according to Aquinas. The first part contains concupiscible passions which rise in a direct response to a stimulus leading to achieving success. The second part called irascible has its aim in surmounting problems and difficulties.

Secondly, the thesis describes theories of emotions and sorts them according to psychological attitudes. Finally, the theories of emotions are compared to the concept of emotions by Aquinas in the final part and consequently the congruence is being sought.